

اَل دِيلِي وَادِيبِيَّ

١٣

همکاران ثابت:

سروپرست تحریریه	بهرزاد بهرزادی
مسئول بخش ادبیات شفاهی مردم	علیرضا صرافی
مسئول بخش واژه‌های محلی و لهجه‌ها	اسماعیل هادی
مسئول ادبیات آشیغی	جواد دربندی
مسئول بخش قصه‌ها و افسانه‌ها	محمد رضا کریمی
مسئول بخش امثال و حکم (آتالارسوز)	اَل اوْغلو (صدیار وظیفه)

ویراستار: م. رزاقی

حروفنگار: کاووس نصیری

بو سايى ئين ايچيندە كيلر

صحيفه

۱۳۱		سسيميه سس وئرن امكداشلارا
۱۳۲	كاوس نصيري	يئرلى سوئزلر - خالخال - الانكش كندى
۱۳۵	اردشير نصيري و آزاد مهرپور	يئرلى سوئزلر - خالخال - الانكش كندى
۱۳۶	كمال حسن اوو (باكي)	آذربايجان قديم فولكلور رقص لرى
۱۴۳	ثريا بخشى	آتalar سوئزۋ - زنجان
۱۴۶	حسن فيضى، نوروز على فيضى، و ...	آتalar سوئزۋ - اردبيل و هنده ورينده
۱۴۹	ثريا بخشى	بایاتئلار - زنجان
۱۵۱	محمد رزاقى	طاهير - زوئره(۱) - زنجان
۱۵۹	م عابدين پور	اثلين قىزىل صاندىقى - مرند
۱۶۰		كتاب تانىتما
۱۶۱	اوروجىلى دوزنانى	آللاه وئردىخان
۱۶۲	على برازندە خليلى (تۈرك)	يانىلتىماچ لار - تبريز
۱۶۷	گاوجاندا شېئە چىخارتما (سوونجو عباس مهيار	(بۈلۈم)
۱۷۵	جواد دربندى	ساتира و آشىق ادبىياتى
۱۸۲	مير هدايت حصارى	قاشقائىء ائلى و تۈركلى حاققىئىدا

سسيميزيه سس وئرن

امكداشلارا

«ائل دیلى وادبيياتى» - نئين ۱۲-جى بولۇمۇ «آذرى» اوچ آيىئىق درگىسىنده يايىلدىئ. هله ده اليمىزدە بوللۇ فولكلورىك اثر واردىئ كى، گله جك سايىءلاردا يايىلا جاقدىئ.

سسيميزيه سس وئرن امكداشلارين توپلايدىقلار ئ فولكلورىك اثرلر اولدو قجا دىئلى و زنگىن دير. فولكلوروموزون توپلانماسى اوغرۇندادا چائىشانلار، آتا-بابالاردان قالان اوئىملى مدنى آندىئىلار ئ قوروماقدا اوغورلو ايشرلر گۈرمۈشلر. آنجاق، چاتىشمازلىقلار ئ اونوتماق اولماز.

بىر نئچە سۆز چاتىشماز ساحەلر بارەسىنده آشاغىدا سېرا لايئيرىق:

۱- گىنىش بولگەلدە، بۆتون ایران اولكەسىنده ياشابان تۆركلرین فولكلورىك اثرلرينى توپلاماڭ مقصىدىنى نظره آلاراق، دئمك اولار كى، هله چۈخلىو ايشرلر گۈرۈلمەلى دير. چاغىرىشىمىز هر يئرە يايىلما مىشىدئ. ھامى دان گۈزله يېرىك كى، تارىخى چاغىرىشى ئ يايماقدا ياردىم ائتسىنلر.

اوzaق اوچقارلاردا ياشابان تۆرك تايفالار ئ شيفاهى ادبىياتىندا، ال دىمەميش فولكلورلار ياشامقا دادىئ. اوئىلار ئ توپلاماڭ زنگىن بىر خزىنەنин وارىنى بىليجى آراشدىرىيچىلارا چاتدىئماق، بؤتۈك بىر مدنى قوللوق دور. ھر كىمسە تاتىش و دوستلارىنى بو ساحەدە چائىشماغا دعوهت ائتمكىلە چاغىرىشىمىز ئ گىنىش ساحەدە يايى بىلر.

۲- فولكلورىك اثرلر چۈخ چىشىدىلى و چۈخ يۈنلۈددۈر. يىئرلى لوغىت، آتالار سۆزۆ، ناخىل لار، آقىشلار، قارغىشلار، عزادارىق مراسىمى، اوشاقلار اوپىونو، نازلامالار و... ساحەسىنده آز- چۈخ «ائل دیلى وادبيياتى» بولۇمۇندا مطلب چاپ اولموشدور. آنجاق، هله چۈخلىو ايش بو ساحەلر دە گۈرۈلمەلى دير. باشقۇ ساحەلر دە ايشى باشلامالى و گۈجلەنديرىمەلى يىك. تاپماجا، يانىلتىماج لار، اينانج لار، دۆمۆكلىر، تۈرى و باشقۇ مراسىملىر،

سايالار، اوخشامالار، آغىلار، افسانهلىر، لطيفهلىر، خالق ماھنىلارئ، رقصلر (هالاي، امك مراسيم رقصلرى)، گئىيمىلر و تۈپلاماق اوچۇن امكداشلارئين ياردىمئىنى گۈزله يېرىك.

۳- اىشلرى آردىجىئيل و اوغورلو ايرلى آپارماق اوچۇن بىنامە و تشكيلات قورو لمالىدئير. هر شەرده بىر و يا نىچە دسته كۈنلۈلۈ امكداشلاردان تشكيل تاپىب، كىنلىرده اوپىرەدىجى لرىن ياردىمئى ايله فولكلورىك اثرلىرى تۈپلاماغا چائىشمالىدئىرلار. بىلدىيەمىزه گۈرە اردىبىل ده بو ايش باشلانىب، ايلك دىتلى اثرلىرىنى «ائل دىلى و ادبىياتى»نا كۈندرەمىشلر. حۆرمەتلى امكداشلارىمئىزا اوغورلار دىلەيرك، باشقى شەھرلەدە بىرگە چائىشمالار ئاپشىرئيق. اونلارىن گۆتۈرەجىكلرى اوغورلو آدىم لارئىن سئۇيندىرىجى خېرىنى ئاشىتمك اوچۇن گۈزلىرىمیز يۈل چكىر.

۴- بىرلىكىدە يئلى يېئىنجاق قورو لىسون. بو يېئىنجاقدا ايجارايى بىنامەلر آراشدىرئىلسىن و بئلهلىكىلە فولكلورىك اثرلىرى تۈپلاماق اىشلرى گۆچلندىرىلىسىن. «ائل دىلى و ادبىياتى» ئابىت امكداشلار ئا بىو يېئىنجاقلاردا اىشتىراك ائدەجىكلە.

حۆرمەتلى امكداشلارдан خاھىش اىدىرىيىك بئلە يېئىنجاقلارئين قورو لماسى اوچۇن حاضيرلەق آپارىيىب، واختىلە بىزە ده خبر وئرسىنلر. اينانئىرقى كى، تىزلىكىلە سئۇيندىرىجى خېرل ئاشىدە جەئىك. آذربايچان مىللى حرکاتى و دىل و ادبىياتى وورغۇنلارئىن آردىجىئيل و يۈرۈلماز چائىشمالار ئاچىنلىكلىرى آرادان قالدىراجا قىلاق و آماجىئىزا دوغۇرۇ ايرلى لەھەجكدىر.

بەزاد بەزادى

يئرلى سۆزلر

خالخال - الانكش كندى

توپلايان: كاوس نصيري

بئتهشه: betəşə (بىتىھە)، دردە دىمۇز،
كۈھنە. [نە بئتهشه اوشاڭدىءى].

بىزدىكان: bizdikan بىز، حئىوانىءى
بىزلىمك اوچۇن وسىلە.

تىلنمك: tilənmək سىئىتىق اولماق،
اوڙۇز بركىمك. [او قىدەر كۈتكى يىئمىشدى
تىلنمىشدى].

خېرىدەن: xırdın سىئىق دۆيىو. (فا.
نىيم دانە)

درىنىي يازماق: dərini yazmaq
بىرىنى ئىلە وورماق كى، درىسىنە رددى
قالا. [توتسام سىنى درىويى يازاجام].
زوْبۇن: zobun بىر نؤۇ قادىن گئىىمى.
(فا. دامن).

سىيرىق: siyriq تۆنۈك ياغمىش قارئ
سىيىرمك اوچۇن، گىلىدىك آغاچىنئىن

آلاجھە: alacəhra ۱) كىچىك بوغدا
و يۈنچا بىيچىن بىر دىگەر. [آلاجھە بوجۇن
بىزىم اوچۇن ايشلىيەجك].
۲) باخ: سۆزلۈك.

الجك: elcək ۱) درياز (كرنلى)-ئىن
ال يايپىشان يئرى. ۲) باخ: سۆزلۈك.

باشقايناتماق: başqaynatmaq
دخللت ائىتمك، ال آپارماق، باش
چئىخارتماق. [شاگىرد اىشى كامىل
اورگىنسە اوستانىئىن ايشىنە باش قاينادار].
باشقىنده: başqəndə اوز باشئينا. [او
قىدەر باشقىندهدىر، هر كسىن ايشىنە باش
قاينادىئىر.]

باشقىنده-باشقىنده ترپىمك:
başqəndə- başqəndə-
başqəndə- اوز باشئينا ترپىمك. باخ:
سۆزلۈك.

لېجىم: Lecim دامئىن سقفىنىن دئۈزۈرسى.

لۇتتۇكلىمەك: löttükləmək شىئلاق لاماق، سۇنجوق آتماق، تېپىك آتماق. [انشىشك قب دىير(قلب دىير) لۇتتۇكله ئىير].

ھىئىللەممە: hellətmə قلتىك. سىماندان دۆزەلىپ، دامئىن تۇرپاڭىنى ئا باشقادا شىئىلرى ياتىئىرتماق اوچۇن اىستىفادە اوْلۇنور.

اينانچ:

دئىيىلر: گىلىدىك شىويى ايله بىر فىرى وورسان قان اىشەر. اوْنون شىويى چۈخ اوْزون (تىرىپىن اىكى مىتردن آز) و فىرى اوْلار و قۇيۇنۇن يۇنۇن چېرىپماغا اىستىفادە اوْلۇنار.

بوداغىنىئ يارىيم دايىرەوىي ائدىب اوستۇنە تلىس چىكىلىميش كۆرك كىمى بىر وسىله.

شىتەرە: şətərə ايكى آجاج پايدە اوستۇنە دايىاندىرىيەلان تۇرپاق الەمك اوچۇن اىرى گۆز الک. (فا. سىند).

فىززكلىك: fizzəklik هىزەلىك. [تولالىئين فيززكلىشىندىن دىر دۇوشان تايادا گىرى. آتالار سوئزى].

قرەياخماق: qərəyaxmaq تۈھمت وورماق. [فيلان كىس او جۆر آدام دېئىل اوْنا قره ياخما]

قوبجان: qocan ياغىشدا گئىيلن بىر نۇۋەلىياس. (فا. بارانى).

كارسوو: karsov قولاغىء آغىر، كار.

كۆرمەج: körməc ياندىئىرماق اوچۇن بىر نۇۋە اوْدون، گالدار كۆئۈپىو.

كۆلەزدىرمە: küləzdirmə توْلازدىئىرما.

يئرلى سۆزلر

تۈپلايان: اردشیر نصیرى و آزاد مەھرپور

خالخال - الانكش كندى

سالدىئرماق: saldırmaq ۱) قۇيۇنۇ

قوردون آغزىندان آلماق ۲) باخ:
سۆزلۈك.

سئىماق: sılmaq آستاجا بىر شىى

اوغۇرلاماق. [هاردان سېىلدىئن؟]

قاجىئندىئرماق: qacındırmaq بىلمىز
حالدا كۈرپە اوشاغى قاھارماق،
قاجىئندىئرماق.

قىچىئىماق: qıpçınmaq ھۆيىل،
ھراسان اوزۇنۇ يېغىشىدئرماق.

گولمۇج: gölməç حۇووض.

ناشىyar: naşyar خايىئىن، ھۇزو،
پاخىل.

نىمچە: nimcə بۇشقاب، پىشدىسى.

يئىدك: yedək كىچىك بۇشقاب.

آيىزنه: ayızna يىئزنه، كۆرەكىن.

اسمىرىمەك: əsmirəmək اسنهمەك.

ايرمەك: irmək كىچىك آدىم.

ايرمىكلىمەك: irmək ləmək

اوشاگىن يۈل يئرىيمەسى، ايمكالىمەك.

blk - پوشە: bələk-püşə قونداق.

بلىت - نردىبان: bəlit-nərdibən نردىبان
نرددە.

پىرەج: pirəc قاتما، ساپ. (فا. نخ
لحاف دوزى).

دلققايى: dələqqayi دله بوغاز،
تاماه كار.

ساتىئىر: satır بىچاغى ايتىلتىمەك
اۋچۇن وسile، بولۇو.

آذربایجان قدیم فولکلور رقص لری

كمال حسن اووز باكى

كوجوزن: پيام سرابلى

قدیم و برکتلى آذربایجان تورپاغیندا يۆزىرجه اينسان نىلى بىر- بيرىنى عوض ائتمىش، زنگىن تارىخ ياراتمىشىدئر. بو تارىخىدە چتىن سئىاق اىللرى، ظفر اىللرى، زحمت و هۇزۇر دۇلو بىر حىيات اولموش، آذربایجان خالقلارىئىن مدنىيىتى و اينجە سىتى يارانىئىب، اينكىشاف ائتمىشىدئر. اولو بابالارىمېزىن حىيات طرزى، امهىيى، موبارىزەسى، سئۇگىسى و نىفترى حاققىندا ياراتدىقىلار ئ گۈزەل آبىدەلر، صىتكارلىق نۇمۇنەلرى، قوشدوقلار ئ ماھنئىلار و نغمەلر حاققىندا معلومات آز دئىيلدى. لاكىن خالقىمېزىن رقص سىتىنин نئجە ياراندىغىنى ئ هلە ايندىيەدك دوغرو- دۆرۈست و مۆكمل اوپىرەنە بىلەمەمىشىك. رقصلىيمىزىن تارىخى كؤكلرى ايسە لاب قدىملىرە گىتىپ چىئىخىر. تكچە اوون دئىيەكى كى، هلە اوون مىن اىل بوندان اول قۇبۇستان قايانارىئىندا نامعلوم رسىاملار ھم فردى و ھم دە كۆتلەۋى رقصلىرىن آىرئ- آىرئ مقامالارىنى حك ائتمىشلر. ھمىن نادىر يادىگارلار بىزە چۈخ شئى دئىير.

كتىباخانالار ئ گزىن؛ كونجلرى گۈزدن كېچىرىن؛ اورادا دۆنئانىئىن بىر چۈخ خالقلارىئىن رقصلىرى حاققىندا يازىلئى معلوماتلار تاپارسېنىئىز؛ آنجاق آذربایجان رقصى حاققىندا خالقىمېزىن رقص تارىخىندىن بحث اىدىن توئارلى ئ بىر منبعه راست گلمىسىنىز.

بو وضعىيەت ايسە چۈخ واتخت دولاشىقىلىغا، تحرىفلىرە گىتىرىپ چىئىخارىئر. نتيجە دە بعضى اوزدىن ايراق تدقىقاتچىلار مىثن «واڭزالىء»، «او زون درە»، «شالاخو» «گۈزەلىم سىن سىن» و بو كىمى مشھور رقصلىرىن عۆنۈانىئى سەھو سائىلار.

اونا گۈرە ده بو كىتابى ئازماقدا مقصد يمىز يارانمىش ھemin بۇشلوغۇ قىىمن ده اولسا دولدورماق اولموشدور.

كىتابدا آذربايچان خالقىنئين اىتمىكده، اوندولماقدا اولان بىر چۈخ قدىم رقصلىرى اىله تانىش اولا جاقسىنىئىز.

رئسپوبليكا مىزىن رقص كۈلەكتىوژلىرى (قروپلارئ) و مدنىيەت اوچاقلار ئ اوچۇن بو ساحەدە مئۋدىك (اوچوللو) ادبىيات چاتىئىشمىئ. اثرلر مجموسو قىيتائىغى ئاوزۇنۇ گۆستەرىر. اونا گۈرە ده رايونلار ئىمېزدا (شەھىلر ئىمېزدە) ياشايان هوشكارلار مجبورىيەت قارشى ئىندا قالاراق باكى رقص اوستalar ئىنئين وئردىكلىرى معلوم قورولوشلار ئ تكرار ائتمەيە چائىشىئ، «قايتاساغى»-نىن لىزگى هنگى فۇرمالار ئىنا و قىزلارىن ساراي رقصلىرىنە حىدىندىن آرتىق اوپىرلار.

حال بو كى، آذربايچان خالقى ئۆز ايللىر بۇيۇ اوزۇنۇن گۆزەل رقص لرىنى، اىفا طرزىنى، حرکت لىكسيكاسىنىء (قايدالار ئىنئ) ياراتمىشدىئ. آذربايچان رقصىنин اساس فۇرماسى سولو رقصى و دوئت (ايکى نفرىن اىفا ئىتدىيەن) رقص لرىدىر.

لاكىن بونونلا بىلە بىزدە ئىللېكىجە اوینانىئىلان رقص لر ده چۈخدور. خۆصوصىلە نخجىواندا، رئسپوبليكا ئىن جنوب رايونلار ئىندا، لنكراندا، لېرىكىدە، ماساللىءدا، آستارادا كۆتلەوەي رقص لر گئىش يايىلەميشدىئ. آذربايچان اوچۇن سوژئتلى (مۇھىملىكىسى) رقص لر ده سجىيە وىدىر. اونلاردا ھم اوپىون، ھم اوخوما، ھم زارافات، ھم بايانى ئ و ھم ده عۆممى سوژئت (مۇھىملىكىسى) واردىر.

قدىم رقص اينجى لرىمېزى اونوتىماغا حاققىمېز يۈخىلەر، چۈنكى آذربايچان خالقىنئين يۆز ايللىردىن بىرى ياراتدىيەنى بىلە، دادلىء- دوزلىو اثرلر اينجە صىتىمېزىن، كىچمىش حىاتىمېزىن تارىخى اولماقلا ياناشىء، گله جىك معنۇى، روحانى ئ يىتىباھىمېزىن موھۇم تمل داشلار ئىندا بىرىيدى.

سوژئت و اوپونلو مراسیم رقص لری

بیز بو بؤلمه‌ده سوژئتلی و اوپونلو رقص لردن دانیشاجاییق. تأسیوف کی، بئله رقص لر چوخ آز قالیب؛ بونونلا بئله تکلیف اولونان سوژئتلر رئسپوبليکامئین خورئوغرافیا (رقص صتى) هوـسـکـارـلـارـئـنـاـ مـارـاقـلـىـ رـقصـ لـرـ حـاضـيـرـلـامـاقـداـ يـاخـيـنـدانـ كـومـكـ اـنـدـهـ جـكـدـيرـ.

قدیم فولکلور رقص لرینی اولدوغو شکیلده ساخلاماق موـمـکـونـ اوـلـماـیـبـ. چونکى قوجالارین دانیشدىقلارئ سوژئتلر دولاـشـئـقـ، وـضـعـیـتـلـرـ اـیـتـیدـایـیـ وـ قـئـیرـیـ دقـیـقـدـیرـ. اوـنـاـ گـئـرـهـ دـهـ بـیـزـ چـوخـ اـیـلـیـكـ تـجـرـبـهـ يـهـ اـسـاسـلـانـارـاقـ هـمـیـنـ رـقصـ لـرـ قـورـولـوشـ جـهـتـجـهـ تـامـمـاـلـیـیـبـ، لـازـیـمـ قـایـدـاـ بـرـپـاـ اـئـتمـهـ يـهـ چـالـیـشـمـئـیـشـقـ. رـقصـ كـوـلـلـکـتـیـوـلـرـیـ (ـقـرـوـپـلـارـئـ) اـوزـ فـعـالـیـتـلـرـینـدـهـ تـکـلـیـفـ اـئـتـدـیـیـمـیـزـ سـئـنـارـیـوـلـارـئـ اـسـاسـ گـئـتـرـهـ وـ يـاخـودـ اوـنـلـارـداـ كـيـچـيـكـ دـيـشـيـكـلـيـكـلـرـ اـنـدـهـ بـيـلـهـ رـلـرـ.

بئله سوژئتلرده چوخلو رقص لر واردیر. اوـنـلـارـئـ هـرـ كـسـ باـجـارـدـیـغـیـ كـیـمـیـ، شـۆـبـهـ سـیـزـ خـالـقـ اـیـفـاـ طـرـزـینـهـ اوـيـغـونـ اوـيـنـامـلـیـدـیـرـ. بوـ رـقصـ لـرـ نـهـ قـدـهـ سـرـبـستـ اـیـفـاـ اـولـونـساـ بـیـرـ اوـ قـدـهـ طـبـیـعـیـ وـ مـارـاقـلـیـ آـثـیـنـارـ. بوـرـادـاـ تـکـلـیـفـ اـولـونـانـ رـقصـ لـرـ شـرـطـیـ دـیـرـ. اوـنـلـارـئـ اـیـفـاـچـئـنـیـنـ ذـئـوـقـوـنـدـنـ وـ اـیـمـکـانـلـارـئـنـدـانـ آـسـیـلـیـ اوـلـارـاقـ دـیـشـمـکـ موـمـکـونـ دـوـرـ. مـثـلـنـ تـکـلـیـفـ اـولـونـانـ «ـشـالـاخـوـ»ـ رـقصـیـنـیـ «ـقـازـاغـیـ»ـ يـاخـودـ «ـبـاغـدـاـگـوـلـوـ»ـ اـیـلـهـ عـوـضـ اـئـمـکـ اوـلـارـ. اـسـاسـ شـرـطـ تـکـلـیـفـ اـولـونـانـ رـقصـ لـرـینـ تـئـمـپـیـنـیـ (ـسـوـرـعـتـ درـجـهـ سـیـنـیـ)ـ وـ اـوزـلـلـیـتـیـنـیـ سـاخـلامـاـقـدـیـرـ.

۱- «فینجان- فینجان» : بو قدیم اوپيون عصرىمیزین ۲۰- جى اىللرینه قىدەر

باكىدا اوپيانىلىمېشدىئير. اوپيانىانلار دۇۋەرە ووروب اوپتۇرار ۋ ھەرسىنин قاباغىئىدا بىر فینجان چاي اوپلاردى. بو فینجانلارين بىرىنinin آلتئىندا شرىكلى آلىئمىش قىزىل اوۆزۈك اوپلاردى (اوۆزۈك عوھىپىنه آلم، يا تاماشاچىلارين آيدىن سئچە بىلدىيە باشقان شئى ده اوپلا بىلر). اوپيانىانلارдан بىرى چايخانادان چىخار (عادتن چايخانالاردا اوپيانىاردىلار) سۇنرا دان اىچرى گىرىپ اوۆزۈيۈ آختىراردى. اوۆزۈيۈن ھارادا اوپلۇغۇنو او بىر جە دەھ دئىيە بىلەردى؛ اگر تاپسایدى اوۆزۈيۈ اوۆز اوچۇن گؤتۈرەردى؛ تاپماسايدى (چۈخ حاللاردا بىلە اوپلۇردو) جرييە اوپلۇناردى. بىر قايدا اوپلاراق «جرييە» مجمەتىدە چائىنان رىتمە اوېغۇن رقص ائتمىكدىن ۋ ياخود اوخوماقدان (بوټۇن اىشتىراکچىلاردا ال چالاردىلار) عىبارت اوپلاردى.

سەنارىيۇ: يئرە دۆشەنمىش خالچانىئ اۆستۈنده ۵ قىئىز، ۵ اوغulan اوپتۇرۇر. ھەرسىنин اليىندە بىر فینجان. چاي اىچىرلر. اوپلارдан بىر آزجا آرخادا اىلەشمىش موسىقىچىلر ياؤاشدان شن موسىقى چائىرلار.

بىرینجى قىئىز دئىيەر كى، منىم آلمام وار كىم اىستەسە اوپونولا بولە بىلەرم. اوپيانىانلارين موختليف آتماجالارئ. بىر نفر «فینجان- فینجان» اوپيانماگىء تكلىف ائدىر. آغرى اوستە قوپىلان فینجانىئ آلتئىندا گىزلەدىلمىش آلمانى كىم تاپسا اوۆز اوچۇن گؤتۈرۈر. بىرینجى قىئىز صحنه نىن آرخاسىئنا كىچىر. قالانلار تئز آلمانى هانسى فینجانىئ آلتئىندا گىزلىتمك بارەدە مۇباھىتە ئەدىرلر. آلما گىزلەدىلىر. بىرینجى قىئىز اىچرى گىرىر. اوپورانلارين دۇۋەرسىنە دۇلانئير ۋ ھانسى فینجانى ئ قالدىئىرماگىء فيكىرلىشىر. بو زامان ھامى شن طرزىدە بىر ماھنى مىشىن «دۇلائى ئ گل دۇلائى» ماھنىئىنىئ اوخوييور. نهايت قىئىز فینجانلارين بىرىنى قالدىئىر. آلتئىندا هئچ نە

يۇخدۇر! ھامىء گۆلۈر و طلب ائلەتىرلر كى، او اويناسىئن. قىز موسىقى چى لرە «واغازالى» سيفارىش وئرير و اوينايىئر. ھامىء ال چالىئر.

رقص قىسادىئر. بىرىنجى قىز اوينايىئب قورتارىئر و اوتورور. بىرىنجى اوغلان صحنه نىن آرخاسىئنا كىچىر. آلمانى ئىئنە گىزلەدىرلر. بىرىنجى اوغلان اىچرى گىرىپ آختارىئر و فىنچانلاردان بىرىنى قالدىئرىئر. او آختاران واخت ھامىء «مولئىلى» ماھنىئىسىنىء اوخويور. اوغلان آلمانى تاپمايىئب «مېزەتى» سيفارىش ائدىر و اوينايىئر. ايکىنجى قىز صحنه آرخاسىئنا كىچىر. او قاينىدېب آلمانى آختاردىغى مۇددىت دە ھامىء «حالا باجىء» ماھنىئىسىنىء اوخويور. قىز آلمانى تاپمايىئب «ھېيوا گۆلۈ» اوينايىئر، ايکىنجى اوغلان مزهلى، مضحكەلىدىر. او نون بوتون آتماجالار، حركتلىرى گۆلمەلىدىر. او آلمانى آختاراندا ھامىء «آى بىرى باخ» اوخويور. اوچۇنجو قىز آلمانى ھامىئىنىء اوخودوغو «آمان ننه» ماھنىئىسىنىء موشايىعتى ايلە آختارىئر.

او اويناماقدان ايمتىنا ائدىر. ھامىئىنىء راضى ئىيغىلا «چال پاپاڭ» ماھنىئىسىنىء اوخويور. اوچۇنجو اوغلان چوخ كؤك و تىبلدىر. او يۇندا ايشتىراك ائتمەيە گۆجلە راضىء اوڭلۇر. كۈنۈل سۆز حالدا صحنه آرخاسىئنا گىلىر. يارىئىم دۈرەننى دۈلانئىر كەفسىز اولماسىندان شىكايتلەنir. ھامىء «دىلىيم دولاشدىء» اوخويور. او آلمانى تاپا بىلىملىرى و او نا آغىئر رقص اويناماغىء تكلىف ائدىرىلر. «ايىدى كى، بىلە اولدۇ لاپ سىزىن آجىغىئىزىا «شالاخو» چائىن! بو سۇرعتلى رقصى چوخ ياخشىء اوستا ئىقلا اىفا ائدىر. ياخشىء رققاصلەر. او قىصدەن اوزۇن تىبللىيەن وۇرور. بونا گۈرە دە ھامىئىنىء او نۇ دولا ماغا ھۆسى وار.

رقص بىتىر. دۈر دۈنچۈر قىز صحنه نىن آرخاسىئنا كىچىر. او تورانلار «آ يوردو يوردو» اوخويورلار. قىز آلمانى تاپا بىلىمەتىب، او زون مۇددىت اويناماقدان ايمتىنا ائدىر. لاكىن او نۇ دىلە تو تورلار. او شىن سۆزگۈن بىر طرزىدە «اوزۇن درە» اوينايىئر.

دۇردونجۇ اوغلان دا اودوزوب اويناماق ايسته مير. «اوندا ياخشى ماھنى اوخويوم» دئىير. او آختاران واخت ايشتيراكچىلار «آى دىلى دىلى» اوخويورلار. دۇردونجۇ اوغلان بىر شرطله اوخويور كى، همین ماھنى ئين آهنگى لە كىمسە اويناسىن. او تورانلار راضى لاشىئىلار. اوغلان اوخويور. بىرينجى اوغلان «نازلئى يارئەم» ماھنى سىيىشىن صىدارىء آلتىندا اوچىجە تك اوينايئەر. سۇنرا ايسە بىرينجى قىزىء دعوت ائدىر، اىكىلى رقص ائدىرلر. بىشىنجى قىز جوشغۇن و شىن دىر. او آتماجالار آتا - آتا خېتىلى آختارىئەر. هامى «گۈزەلىم سن سن» اوخويور. قىز فينجانئ قالدىرىئەر. بۇشدور! «عئىيى يۇخدور من «ترەكمە» اوينايىارام» دئىير. بؤيۈك ھونسلە اوينايىئەر. آخىرئىنجى، بىشىنجى اوغلان قالخىئەر. او آرخائىندىرىكى، آلمانئ تاپاجاڭ. هامى «قوى گۆلۈم گىسىن» اوخويور. او ايسە بو واخت حىلە كارىقلا او تورانلارىن گاه بىرىنە گاه دا او بىرىسىنە ياخىنلاشىئەر. نهايت قىشقىرئىب فينجانئ قالدىرىئەر. آلما يىنده دىر! او سئۇينجلە آتلاتىب دوشۇر، آلمانئ دىشلەيىر و «آلچا گۆلۈ» نۇن موسيقىسى آلتىندا اوينايىا - اوينايىا صحنه نىن آرخاسىنە كىچىر. هامى اوينايىاراق اوئون دائىنجا گئدىر. آخىردا موسيقى چى لر چالا-چالا صحنه دن چىخىئىلار.

قىيد ائتمك لازىمىدئىر كى، بۆتون بۇ رقص اوئىونو چائىشانلارىن مۆختلىف آتماجالار و زارافاتلارىء ايلە گئتمەلەيدىر. سئۇينجلە و هامى ايلە او نسىيەت ده رقص ائتمك لازىمىدئىر. بىر ده خاطىئلادئرئىق كى، بۇ و يَا دىيگر رقص لرى خۇر دستەسىنин اوخودوغۇ ماھنى لارلا عوض ائتمك اوللار. بۆتون بونلار ايفاچىلارىن ذئوقۇندن، بىلىيىندن و باجاردىيەنдин، هابئلە تاماشاچىلاردان آسىيەيدىر. آنجاق ماھىئىلارىن دا، رقصلىرىن ده قدىم فۇلكلۈرдан اولىماسى مقصىدە اوىغۇندور.

گئیم لر XIX (۱۹) عصرین آخىرلارئنا اویغۇن كند گئیم لریدىر. اوغلانلارئن گئیملى آرخالىق، قورشاق، شالوھار، يوموشاق اوزون بوغاز چىكىمە ويا خود چارئق. قىزلارئن گئیمى دۇن، اوزون پالتار، كالاغايىق.

«فېنجان-فېنجان» اویونو تكجه باكىدا دئىيل. بىر قىدر باشقۇ جۆر شوشادا دا يائىلمىشدىئير. بوردا اویوندا ۱۲ نفر ۶ قىز، ۶ اوغلان ايشتىراک ائدىرىدى. سالۇنون اورتاسىندا ۱۲ عدد آغزى اوستە چئۈرۈلمىش فېنجان اولان بىر مجمە ئى قۇيولوردو. اوئون اطرافىندا ۳ قىز، ۳ اوغلان بىر طرفە (بىرينجى دسته)، ۳ اوغلان، ۳ قىز ايسە (ايكتىنچى دسته) او بىرى طرفە او تووروردو. مجمە ئىنى بىر دقىقەلىك آپارىردىلار فېنجانلارдан بىرينىن آلتىنا شىرىكلى آلىنمىش بىر قىزىل اوزۇك قۇيوردولار. سۇنرا مجمە ئىنى قايتارىب گتىرىدىلر. بىر دستهنىن عۆضۈلرى اللريلە اوز فېنجانلارينىء (هانسىنىء اىستەسەيدى) او رتووردولار. سۇنرا موغۇن ايشارە ايلە هامى عئىنى واختىدا ئىنى گۇرتۇرۇردو، اگر اوزۇك بو فېنجانلارئن بىرينىن آشىندا اولسايىدئ، اوئندا بو دسته او دوردو و امر ائدىرىدى كى، او بىرى دسته اوئىناسىئن. اوئنلار دا يى تك يى دا كى، بوقۇن دسته بىر يىئرده اوئىتايىردىلار. اگر اوزۇك تاپىلماسايدى اوئندا همین دسته جريمە اوئلنور و او دان دستهنىن اىستەئىنه اویغۇن رقص ائدىرىدى. قصىن قورولوشچوسو بو روایتى صحنه اوچۇن اوزۇ ايشلەتىپ قورا بىلر.

آردى وار

آقاalar سؤزۆ

تۈپلايىان: ثريا بخشى

زنجان

م

- ماللاڭىق درسى دئىيل زئىر- زئىر اوخويوب قورتاراسان، پالان تىكمە عىلم آپارىئر.
- ماللاڭىن اىكى كىتابى ئولار، بىرى اوزوقۇن بىرى خالقىن.
- ماللاڭىن كۆكۈنە، حكيمىن آرىغىنا اينانما.
- مالىء ايان سوّمۇيۇندىن پىىسىدى.
- مالىء بۇغا زىئىنە گىئتمەتىير.
- مالىء چىخىنچىجا، جانئ چىخىئىر.
- مائىم خاراب اولونجا، قارئىم خاراب اولسون.
- مائىم دئ بىلە تىيەرم، ارىتىميرم كره تىيەرم.
- مادا دئىي (دئىي) باشى ئىتىرىپىسىن؟
- ماسدېقلاما اىلىن، پىيس ياخشى ئولماز.
- مال يئمەزىن مائىن يئىھىللر.
- مال يئىھىسینە چىكىر.
- ماللا گىندهر آغلادار، آشىق گلر اۋىنادار.
- ماللا ناخوشلاماق ايلە، مكتب باغانىماز.
- ماللا نصرالدىنە دئدىلىر ياز چىنار، يازدى ئىنار، دئدىلىر اوخو، اوخودو، خىيار.
- ماللا كىنده اىكىن اولن اولسون.

- محرّم گلمه ميش شومور بزهنيب.
- مرد اوْزوندن دم وئيرار، نامرد قارداشىندان.
- مظلوم آھى يئرده قالماز.
- مظلوم ايلان آلتدان سانجار.
- مظلومون آھى ظاليمين جيбин دلر.
- مظلومون آھى، عرشى وئيرار.
- من اوْلندن سۇنرا، گون چىخماسىن.
- من اوْلو، سن ديرى.
- من بىلەنى زمزمه دوشوب، چىخىيىسان.
- من دئىيرم خاجاياتام، اوْ دئىيرىنچە اوْغلوون وار؟
- من دئىيرم دايىء، اوْ دئىير دايىءتىن دردى.
- من دوغانىء اوْ بوغور.
- من يېئيرام، قىران- قىران، قحبه وئير تالان- تالان.
- مندن ال چك، هر كىدىن يائىشىرسان يائىش.
- منه باخ گۈر نه حالداياتام، يارا باخ گۈر نه اوينايىئر.
- مايىم! سنى وئرىم يامان اولوم يا وئرمە يىيم يامان اولوم؟
- مايىم مال اولونجاق، بازارىم بازار اولسون.
- مايىم ياخچىء، اوْزوق پىس.
- مايىن خار توتان، اوْزوق خار اوْلماز.
- مايىن ساخلايان ماللىء قالئير، جاتىن ساخلايان جانلىء.
- ماما پولوسو وئرىلمە يىب، قوزالاخلايىر.
- ماما خوش خوشو چىخىپ (چوخ مغرور).
- مانقالىء داغىدېپ، كۆل ايلن اوينايىئر.
- مايا سىندىن، جان مندىن.
- ماياسىئز فىير اوْلماز.
- مچيد، اوـس...ـرمالىء يئر دئىيل.
- مچيدىن حورمتىن خادىم ساخلايان.
- مچيدىن داشئين، ائشىشى يە داشئىتىرارلار.
- محبىت گۈزدە اوـلور.
- محبىتدىن مرض آرتار.

- منه سو چئىخماز، سنه کى، چۈركىچىخار.
 - منه كۇتك وئيراتىن(ووراتىن)، نەسى تورش آشىنا يىئرىكىله ئىير.
 - منه مىسىم كاظيمىن(شهر)دىن اىيلىب.
 - منه پولومجاق، عەرمۇن اولسون.
 - منه مىسىم مۇتالدا، مۇتال دوتا قوئىرۇغۇمو قۇپاردا.
 - منه يىيەنن، پە يىيەنن روزىسىن آلاھ وئەر.
 - منه مىسىم قاپىسىندا حاجت اىستە ئىير.
 - منه مۆسلمانىن يارئ قازانچى، جەننەمە گىندر.
 - منه مۆشتىرى گۈزۈ اىلە باخىئىر.
 - منه موشىلوغۇن بۇرج اولسون.
 - منه مۆسلمانىن آغلۇ اولماز، زادئن كىسر اۋزۇنە ايش ائلر.
 - منه موغان، موغان اولسا، بىر قۇيۇن اىكى قوزۇ، موغان، موغان اولماسا، نە قۇيۇن وار، نە قوزۇ.
- موْفَتَهُ سِيرَكَهُ، بِالدَّان شِيرِينْدِي.
 - مَئِيْنَ هَاجَادَى، يَئِرَه گَئِتَمِير.
 - مَىسَ دَوْشِنَدَهُ جِينَگِيلَدَر.
 - مَىسَ دَى، اوْدَا قُوْيَارَسَان اوْلَار اَيْرى، تاپلايَارَسَان اوْلَار يَاسَدَى.
 - مَىصَ - مَىصَ دَئِيْنِجَهُ، بَىر دَفَهُ دَىءَ مُوصَطَافَا.
 - مَىلَچَكَ يَاغَلَى يَئِرَه قُونَار.
 - مَىلَلتَ چَوْرَكَ هَايَىنَدا، سَن دَه تُوْيِى.
 - مَىنَ پَيْچَاقَ قَايَيْرَا، بَىرِى نِين دَسَتَهَسَى يَوْخَ.
 - مَىنَ درَهَنِين باشَئِين، بَىر سَرَه كَسَر.
 - مَىنَ درَهَنِين سُوْيَون بَىر - بَىرِينَه قَاتِئِب.
 - مَىن دَوْسَت آزَدَى، بَىر دُوشَمَان چُوخَ.
 - مَىن سُوْزُونَدَن، بَىرِى دَوْز دَئِيْلَ.
 - مَىن كَوْزَهَى قَوْلَپ قَوْيَور.
 - مَئِنَدار اَتَدَن يَاپِيشَماق.
 - مَىنَدِيْگِين سَايَمِير.
 - مَىنَمَه سَم دَه يَئِنَخَار.

- آت گرە اۇز آلتوندا آخسамىئىتا/. آت گرک اۇز آلتىندا آخسامايانا.
- آت مىن، جىدا گۆتى/. آت مىن، جىدا گۈتۈر.
- آتا- آنا كىچىي تارىيەدئ/. آتا- آنا كىچىك تانرىدىر.
- آتون ائلە اوش قىچ ايمىش/. آتىئن ائلە اوچ قىچ ايمىش.
- آتى ئەغزىئىنا گۈرە ناللاللار.
- آتىم اولمە يۈنچا بىتهجىخ/. آتىئم اولمە يۈنچا بىتهجىك.
- آتىئن آلمامىش آخىرئين چەممە/. آتىئن آلمامىش آخىرئين چىكمە.
- آج ايت آرئىغ ايتىن گۈتىن يالىيار/. آج ايت آرئىق ايتىن گۈتۈن يالايار.
- آج قىلىنچا چاپار.
- آجيئىنان درماندا دورئى، قوروروننان كۈزە چىخمىئى/. آجيئىنان دېيرماندا دورور، قوروروندان كۈزە (ايىشچىئىن ھەرىر تايىدان آزجا پاى گۈتۈرمەيىنه دئىردىلر) چىخمىئى.
- آجيئىنان كۈپوە قوسئى/. آجيئىنان كۈپۈك قوسور.
- آچام صاندىيغى، تۈكىم پامىئىغى.
- آچىخ قاپىيما ايت دە باشىئىن سۇخار/. آچىق قاپىيما ايت دە باشىئىن سۇخار.
- آچىئىلان دۆيىونى دىشە سالمازار/. آچىئىلان دۆيىونى دىشە سالمازار.

آقاalar سۈزۆ*

اردبىل و ھندەورىننە
ترتىب ائدنى: رضا كاظمى
تۈپلايانلار: حسن فىضى،
نوروز على فىضى،
رضا كاظمى، محمود مهدوى،
كاظم نظرى بقا

ـ

- آت اۇز ئىيىھ سىن تائىيىار/. آت اۇز ئىيىھ سىن تائىيىار.
- آت اولننە، ايتىن توپىيىدئ/. آت اولننە، ايتىن توپىيودور.
- آت آت اولاناجاخ، ئىيىھسى مات اولار/. آت آت اولاناجاق ئىيىھسى مات اولار.
- آت آتىئن تېشىن گۈتۈرەر/. آت آتىئن تېشىن گۈتۈرەر.
- آت اولان گۈنى آتدى، اوغول اولان گۈنى اوغول/. آت اولان گۈنۈ آتدىئىر، اوغول اولان گۈنۈ اوغول.

* - ساغ طرفده اربىيل لهجهسى، سۇل طرفده ادبى شىكلينىدە يازىلدى.

ندى، دئدى برك دمير، دئدى تلسىمە سن ده يۇموشالارسان.

- آدويا گىلدىم سانويا گىلدىم، آدام بىلدىم يانويا گىلدىم. / آدئنا گىلدىم سانئنا گىلدىم، آدام بىلدىم يانئنا گىلدىم.

- آدوبي قويىدون بالاغا، باشويى سال قالالغا. / آدئنىي قويىدون بالآغا، باشئنىي سال قالالغا.

- آدئن توت قولاغىن بور. / آدئن توت قولاغىن بور.

- آرپا چۈرەتى، تورش آيران، قارئىمى خاراب ائلەدى؛ يانى قۇددۇخلى دول آرواد، مائىمى. / آرپا چۈرەتى، تورش آيران، قارئىمى خاراب ائلەدى؛ يانئ قۇددوقلو دول آرواد، مائىمى.

- آرپا يىيەنە بوغدا يىئىدرىسن، قودوروب قاچار؛ بوغدا يىيەنە آرپا يىئىدرىسن، قۇيوب قاچار.

- آرتىخ تاماهلىخ باش يارار. / آرتىق تاماهلىق باش يارار.

- آرتىخ تاماه آجىئنان اولر. / آرتىق تاماه آجىئندان اولر.

- آرغاجا باخ بئزىنى آل، نىيىه باخ قئىزىنى آل.

- اره گىئدى تاي- توشوم، يىئرده قالدى شوم باشئيم. / اره گىئدى تاي- توشوم، يىئرده قالدى شوم باشئيم.

- آخار سولار عؤمير بۇئىي يۇرولماز. / آخار سولار عؤمۇر بۇئۇ يۇرولماز.

- آختاران تاپار، اوتسوران يىۋل كۆزدىيەر. / آختاران تاپار، اوتسوران يىۋل كۆزلەتىر.

- آدام آرىغىئىنا جان وئرمە، ائشىشەيىن آرىغىئىنا جان وئر سحر يۆكۈنى آلسىن دالىئنا. / آدام آرىغىئىنا جان وئرمە، ائشىشەيىن آرىغىئىنا جان وئر يېكىنۇ آلسىن دالىئا.

- آدام اوتمامسا اوئىناماغانە وار. / آدام اوتناماسا اوئىناماغانە وار.

- آدام اولمىيان يىئرده بو آدامدى. / آدام اولمىيان يىئرده بو دا آدامدىر.

- آدام ايتى ساخلار قاپىسىندا آبرئىنا گۈرە.

- آدام بىرىنە داش آتماز.

- آدام چۈرە كىن اولماز. / آدام چۈرك كىن اولماز.

- آدام قارئىننان آرتار. / آدام قارئىندان آرتار.

- آدام گىئر، آد قالار.

- آدام، آدام اوغللىسى اولا. / آدام، آدام اوغللو اولا.

- آداما گل - گل دىيەن چۈخ اولا، كۆمە ئىلىيەن آز. / آداما گل - گل دىيەن چۈخ اولا، كۆمك ئىلىيەن آز.

- آدون نەدى، دئدى برك دمير، دئدى تلسىمە سن ده يۇموشالارسان. / آدئن

- آغاج اولۇب، داش قىربىلغە توشوب/.
آغاج اولۇب، داش قىربىلىيە دوشوب.
- آغاچى ئىتىن توشوب/. آغاچى ئىتىن دوشوب.
- آغجانى ئۈرۈدۈن قىرەجە يادوننان
چىخدىئ/. آغجانى ئۈرۈدۈن قاراجا
يادىندان چىخدىئ.
- آغرىئى ئۆز آغرىيدان قوتارماز/.
آغرىئى ئۆز آغرىيدان قورتارماز.
- آغزون قانىء اولسا، اوت گئتسىن،
تۆپۈرمە/. آغزىن قانىء اولسا، اوت
گئتسىن، تۆپۈرمە.
- آغزىمئىزا قويروخ/. آغزىمئىزا قويروق.
- آغزىنا ايت باشىء آئىب.
- آغلاماخ آروادىئين ياراغىئىدئ/. آغلاماق
آروادىئين ياراغىئىدئ.
- آلچا نۇبار ائلەمئىبىسىن كى/. آلچا نۇبار
ائلەمەتىبىسىن كى.
- آلمائىن بى اوزى شىرىن اولار، بى
اوزى آجى/. آلمائىن بىر اوزۇ شىرىن
اولار، بىر اوزۇ آجى.
- آنام منى دام اوستە دۇغۇب.
- آنامازا هر نه دئسۈن آناماز/. آنلامازا
هر نه دئسۈن آنلاماز.
- آيتىن اومبىش گۈنى قىرەنلۈغ اولار،
اومبىش گۈنى ايشىخ/. آيتىن اونبىش
گۈنۈ قارانىئىق اولار، اوون بىش گۈنۈ
ايشىق.
- آرواد ائوين ياراشىئىنەدئ/. آرواد ائوين
ياراشىئىنەدئ.
- آرواد اولمىيان يېرددە بو دا آروادتى/.
آرواد اولمىيان يېرددە بو دا آروادتى.
- آروادون شريھلى اولا، مالون شريھلى
اولمايا/. آروادىئن شريكلى اولا، مالىئن
شريكلى اولمايا.
- آز آغرىء، آسان اولوم.
- آز ئىئى ئىرىخلىئى، چۈخ ئىئى
تىرىخلىئى/. آز ئىئىير آرىقلايىر، چۈخ
ئىئىير تىرىقلايىر.
- آزارلىء تۈيوخ كىمى باش-باشا
ۋئىبلەر/. آزارلىء تۈيوف كىمى باش-باشا
ۋئىبلەر.
- آژ گز، تۈخ ساللان/. آج گز، تۈخ
ساللان.
- آژىخ اولسون، كەف اولسون/. آجلەق
اولسون، كەف اولسون.
- آستا يېرىيەر، قىيمى باسار، يېرىن
دامارىئن كىرس.
- آشاغىدان يۇخارى ئەلەن، ئەلين قدرىن
بىلەمز.
- آشى داشانا گۆلەم، آشون داشار.
- آغ ايتىن آيتانا ضررىي وار.
- آغ قەسىز اولماز/. آغ قاراسىز اولماز.
- آغ گۈن آدامىء آغاردار.
- آغا دئدى سوئىر درەئىه، سوئىر درەئىه.
- آغاج اوز دىيىنە كۈلگە سalar.

باسار بىلەن سېندىئار.

- آيىنان قۇناغ اولاقىن آىئ باسار بىلەن سېندىئار. / آىئ ايلە قوباق اولاقىن آىئ

باياتىلار

زنجان توپلايان: ثرييا بخشى

قايىمئىدا وار آلچا

توت آغاچىء بۇيومجا

آلچا نه واخت گۈل آچا

توت يئىمەدىم دۇيۇنجا

نه باجىئ وار، نه قارداش

يارىء دالدадا گۈرددۈم

گله قايىمىء آچا

دانىشىمادىم دۇيۇنجا

سو گلىر آخا- آخا

نارئىنجا باخ نارئىنجا

ائولرى يئixa - يئixa

ساخىلارام سارالئىنجا

يار ياردان هاردا دۇيار

اولەيدىم قورتارايدىم

گۈزۈنە باخا ساخا

يارىمدان آيرئىلئىنجا

سو باغلاۋدىم باخچادا

آرمود آغاچىء هاچا

گۈل قالدىء تاباخچادا

اليم دولاشتىء ساپقا

باعىث اولان اوّلەيدى

بىر اوغۇل اىستەتىرم

دونوم قالدىء بوخچادا

گۈتۈرە منى قاچا

اوتورموشدووم دالاندا

اوتابىدا اىپك خالىچا

گۈنىش كۈلگە سالاندا

كىم قاتدايا، كىم آچا؟

آپاردىلار يارئىمئ

قوربان اوّلوم يارئىما

پىلوو دەمین آلاندا

گۈلدۈرە گۈپلۈم آچا

اردبىلەن يۈلۈندا

من آشىق گۆنده دارا	بند اوْلايدىم كۈلوندا
ساچىنى گۆنده دارا	باش قۇيوب جان وئرەيدىم
تىلىنە سوئىلەكىلەن	سۇوگىلىمەن قۇلوندا
چىكمەسىن گۆنده دارا	زىندانلار بوجاغىئىدا
عىزىزمىم باغرى ئقارا	اوەد يانار اوْجاغىئىدا
قوشلاردا باغرى ئقارا	آى آلالە جان وئرەيدىم
لالادان آل گۆل اوْلماز	يارىمەن قوجاغىئىدا
اونون دا باغرى ئقارا	قارا قوش جايىناغىئىدا
آى چىخىيدى دۆزلەرە	آل حنا بارماخىئىدا
قولاق وئرىن سۆزلەرە	بو اوْغلان بىر قىئىز سۇويپ
جانىئىم قوربان اوْلايدى	بىر خال وار ياناناغىئىدا
او تك گىزنى قىيزلارا	گۈيدىن گىدىن طېتىرا
گۆل سانجارام ديوارا	خېر آپار اوْ يارا
ائىچى يۈللارام يارا	مندىن اوْنا يار چىخماز
ائىچى يە زاۋال يۈخدۈر	قىئىسىن باشىئىنا چارا
او زۆرمائىچى يە يارا	بئچارا يام بئچارا
آياغىئىدا قۇندورا	بئچارا يانا نە چارا
يار گلىر دورا - دورا	قاپىم حاقدان باغلانىپ
جاوانلىقىم چۈرۈدۈر	هارا گىدىم هاچارا
باخرىما وورا - وورا	عىزىزمىم گۆلۈ خارا
دالان آلتى دروازا	چىيچەتىن گۆلۈ خارا
بىتلەر گىدىر نامازا	بۈلبۈلە خېر وئرىن
	وئردىلەر گۆلۈ خارا

من سنى گىزلىن سئۇدىم
نه تئز سالدئىن آوازا
ناغىئىن آدى: طاھير - زؤھرە
ناخىل اوخونان يېز: زنجان
اوخويان: آشىق مسلم عسگرى
ناخىل اوخونان تارىخ: ۱۳۵۵
ناوارى ئىتحاف ائدن: اسلام مرادلو
ناواردان يازان: محمد رزاقى

طاھير - زؤھرە(۱)

خۆلاصە:

طاھيرين يىانلاقچى آتاسى احمد خان وزىقاندان روپبارا گلىب، گيلان حاكىمى حاتم سولطاندان روپبار يىانلاغىئى ايچاره ائدىر. طاھير بورادا حاتم سولطانئىن قىزىئ زؤھرە تاخىملا بىر مكتبه گئدىر. بونلار بىر- بىرينه عاشيق اۇلۇرلار. بو ما جرا آشكار اۇلاندان سۇۋىرا حاتم سولطان طاھيرى اولدا قىرمك اىستەتىر، آمما تاجير احمد طاھيرى پولسان اوپاندان آئىر و شەھرىن كنارىندا آزاد ائدىر. طاھير بو دەخان وئردى سۇۋداڭرە راست گلىر اوپۇن ائىز اوغلوسو اۇلۇر. خان وئردى، سىيمىن عۆزدار آدلۇ قىزىئىنى طاھيرە وئرمك اىستەتىر. آنچاق طاھير قبول ائله مىر. خان وئردى قىئىرخ باغىن آچارىنى قىزىعىنا وئرىر اۇزۇر دە سىفرە گئدىر. اوپا دئىتىر هر گۆن بىر باغىن آچارىنى وئرەرسن طاھير گىشەر دۈلەنار. آمما قىئىرخىنجى باغىن آچارىنى من گالمەتىنجه وئرمە. طاھير اوپۇز دوقۇز باغى دۈلەنئىر، قىئىرخىنجى باغى دا دىيواردان آشىر دۈلەنئىر. اورادا بىزلىكىن گۆلۈن دانئىشىغىنى گۈرۈر. يىنى دن روپبارا گلمە فيكىرى باشىندا دۇشۇر. بىر چۈبانئىن واسىطەسىلە روپبارا گلىر. همىن چۈبانئىن نەسەنەن ئىپنەر دوغۇ صاندېيغىن اىچىندا زؤھرەنин يىانئىن آپارىلەتىر. ما جرا كشف اۇلاندا زؤھرە طاھيرى نىيجات وئرمك اۆچۈن اوپۇر همىن صاندېيغىن اىچىنە سالىئىب، قىزىئىل اۆزىن سوپىونا تاپشىرىتىر.

طاھيرين ساندېيغى هشترخاندا مليك نيسا خانئيمىن باغئىدا توتولور. مليك نيسانئين اىصارىعىنا و اونونلا ائۋەنەمك پىشىنەدئىنا تۈرخ دېتىير. آنچاق مليك نيسا بىر شرط آراپا قۇيىسۇر: «اگر زؤھىرە مندىن گۆزەمل اوْلسما اونو سىنە آلارام، تۈخسا سنى اوْلدۇر تىقىرەرم.»

هر حال، مليك نيسا، رشتىن حاكىمى نادىر قولو خاندان كۆمك قۇشۇن آئىب رو دباردا حاتىم سولطانئين اوْستۇنە لىشگر چكىر. اونو مغلوب ائدىب، اوْلدۇرنىن سۇنرا زؤھىرە ايلە طاھيرين تۈرىپىنۇ توتور.

بو داستانئين جۇغرافىي يىئىلىرى وزىرقان، رو دبار، گىلان، هشترخان، رشت حۇۋىمەسىنەن عىبارتدىر.

ايىدى اىسە داستانئين اصلى:

كىچىن زامانلاردا ورزقاندا احمدخان آدىئىدا بىر خان وار ايدى. بونون بىر اوْغلو وار ايدى طاھير مىزىھ آدىئىدا. احمدخان يايلاقچىي ايدى. هر يىئر ياخشىي اوْلسانىدئ اوْردا قالاردى. بونلار دۇلانا - دۇلانا گلىب رو دبار منطقەسىنى خۇشلادىلار. احمدخان، فرمانروۋا-ى گىلان (حاتىم سولطان) دان اىجازه آئىب، يايلاقغۇي اىجقارە ائلهدى. بو اىكى خانئين روابيطلىرى مؤەكم اوْلدوغونا گۈرە بىر- بىرىنچىي صىغە قارداش اوْلدۇلار. حاتىم سولطان حىلە كار بىر آدام ايدى. احمدخانئين ماڭىن اليىندن آئىب اوْزۇنۇ ده اوْلدۇر تىدو. طاھير مىزىھ يىئىتمى قالدى. حاتىم سولطانئين بىر زؤھىرە آدىئىدا قىئىئ وار ايدى. طاھير مىزىھ يىن زؤھىرە بىرلىكىدە مكتب خانايىا گىئىردىلر، درس اوْخوياردىلار. بو اىكى نفر بىر- بىرىنە علاقە، محببىت يىئىتىرىپ، مكتب اوشاقلارئ بونلارдан آجىقىلار ئىلدە مۇللايا دىئىلر: بىز بو مكتبىدە درس اوْخوييا بىلمىرىك. مكتب ده بو اىكى عاشيق مەعشوقة نىن دى، اىستىرسىن ايمتاخان ائله. مۇللا ايمتاخان ائله يىپ گۈردى بىر اىكى نفر محببىتىن، عىشقىدىن سۆز آچىرلار، درس بهانەدىر. مۇللا حاتىم سولطانا خبر وئردى. سىنин قىئىئين زؤھىرە حىددى بۆلۈغە يىئىتىشىپ اوغانلار اىچىنلە درس اوْخوماسىئىئين صلاحىتى يۈنخودور. حاتىم سولطان بو سۆزۈ قبول ائلهدى. قىئىز داهىء مكتبه گىتىمەدى.

زؤھەرە و طاھيرىن بىر قرارگاھلارئ وار ايدى. هر گۆن سحر اوْردا بىر- بىرينى گۈرۈب باھم مكتبه گلردىلر. طاھير گلېپ گۈرۈدۇ زؤھەرە يۈخدور. بىر آز دايىندىئ. دئنىي اولمايانا من گنجە قالمئشام. گلدى مكتبه زؤھەرنىن يېرىن بوش گۈرۈدۇ. اوْز يېرىينىدە اوْتوردۇ. مۇللا، طاھيرىن حالىن پۇزغۇن گۈرۈب دئنىي طاھير سن بىر زامان درس اوْخويوبسان ايندى گل درسىن جاواب وئر. طاھير گلېپ مۇللانىئين يانئىندا اىلەشىپ؛ قاش - قاباقلىء، مۇللانىئين آغاچىئى گۈتۈرۈب. مۇللا دئنىي آغاچى ئىشىلىرىسن. طاھير جاواب وئردى درسىمى جاواب وئريرم.

مالالار ماللاسىء، مالالار خاصىء

نهدن ھامىء گلدى، زؤھەرم گلمەدى

آرئىماز، سىليىنمز گۈئىلۈمۈن پاسىء

نهدن ھامىء گلدى، زؤھەرم گلمەدى

بىز ده سئۇدىك گۈزەللىرىن خاصىئى

هاردا قاىىب آلا گۈئىلۈم پاسىئى

من اوْخودوم تباركى، «يس»-ى

نهدن ھامىء گلدى زؤھەرم گلمەدى

بىز ده اىچدىك يار اليىندىن بادەلر

گۈيۈل سالىئىب دوست يۈلۈندا جادەلر

مكتب اوشاقلارئ ماللازادەلر

نهدن ھامىء گلدى، زؤھەرم گلمەدى

مكتب اوشاقلارئ باشلارئ سالدىلار آشاغىء، مۇللا بىر يوموروق طاھير مىرزەيىھ ووردو.

طاھير بىلدى مۇللا زؤھەرنى بوندان آيئيرىب.

منىم ايشيم بىلە گلېپ مۇللادان

ترلانىئىم يۈخ قىملى گۈئىلۈم اوْولادام

منه بىر داش دىدى فوچسۇل مۇللادان

نهدن ھامىء گلدى زؤھەرە يارئىم گلمەدى

طاھير ميرزه مكتبدن ائوه گليب، ننهسى سوروشدو نيه تئز گلدىن جاواب وئردى موللا تئز آزاد ائلهدى. زؤھرنى سوروشوب دئدىيلر قلعه ددى. طاهير ميرزه بير باش حركت ائلهدى قلعه يه سارئ. حاتم سولطانا خبر وئردىيلر طاهير ميرزه زؤھرنين يانئىدادئير. حاتم سولطان اوچ قاضى يۈللادى قلعه يه. قاضى لر گلدىيلر قلعه يه. زؤھره طاهيرى گىزلەدېب اوزۇ قاضى لرين يانئينا گلدى. قاضى لر سوروشدولار طاهير ميرزه بوردا يما يۈخ؟ زؤھره دئدى يۈخ؛ آنجاق طاهير ميرزه قاضى لرين يانئينا گليب دئدى مالالارا! منيم سىزه نىچە كلمە سۆزۈم وار قولاق آسین دئىيم.

قدىر گىچەسىنده بايرام گۆنۈنده

منه بير بايراملىق وئردى قاضى لر

آلما ياناغىيدان، گۆل بونخائىندان

درىب قوشما نارئين وئردى قاضى لر

ستۇدىجه يىيم نه قاره جە قاشىئىن وار

مگر مىلن بير موشكولىدە ايشىن وار

دال گىردنده اون دۈرت - اون بىش ساچىن وار

اونون بارئين درىب وئردى قاضى لر

ابله آدام كىچىن گۆنۈن سانارمئىش

عاشيق اولان يار لىيى قانارمئىش

عئشقە دوشىن منيم كىمى يانارمئىش

منى ياندىرىيەدىء بو قىئز قاضى لر

قاضى لرين ايكيسى يازدى بيز طاهيرى قلعه ده گۈرمەدىك؛ بىرى يازدى بلى بيز طاهيرى گۈردىك. قاضى لرين ايكيسىنى زىندانا وئردىيلر آنجاق او قاضى كى، يازمىشدى طاهيرى گۈردىك اونا خلعت، مال-مولك وئردىيلر. حاتم سولطان آدام يۈللادى «طاھير ميرزهنىلى باغلى منيم يانئىما گتىرينى». زؤھره قلعه دن باخىردئ. گۈردى رودبارئين يۈلو كى، قلعه يه

گليردى، او يۇلدان حاتم سولطانئين آداملارى گلىر. طاهير ياتمىشدىئ زؤهره اىستەيىر طاهيرى اوپياتسىن گۈرەك نە دئىير:

خبرىن يۇخدور خىردىن
بى خېرسىن طاهير اوغلان
قۇرخماياسان شور- شىرىن
نە دئىيرىن طاهير اوغلان
قىئىيل گۆلم گىلدىم خارا
خىستەيم دۆشىدۇم آزارا
ايستەيىب چىكسەل دارا
قۇرخماياسان طاهير اوغلان
الىندە دىسماڭىن گۆلۈ
لال اولسۇن مۇللانئىن دىلى
سەنин كىيمى قىئىيل گۆلۈ
اولدوزەرلر طاهير اوغلان

طاهيرىن ال قولون باغلايىب حاتم سولطانئين يائىنا آپاردىلار. حاتم سولطان دستور وئردى جار چكىن صباح طاهيرى اولدوزەجه يىك. سحر هامىء جمع اولوب بىر زامان گۈردوڭلار طاهيرى گتىيرىلر. حاتم سولطان امر ائلهدى چكىن دارا. طاهير مىرزا دئىدى عمى جان ايجازە وئر نىچە كلمە سۈزۈم وار، دئىيمىم، سۇنرا اولدوزەررسن اولدوز.

بىر عرضىم وار حۆضوروندا ائىلەتىم
يۇخ گۆناھىئىم، بى گۆناھام خان عمى
سن اولدوزىن من ائىلەرم آه و زار
يۇخ گۆناھىئىم، بى گۆناھام خان عمى
بو دۆنیادا اولۇم حدەن آشىبدىئ
آتاسىز اوغوللار باغرى شىشىبدى

قىئىئل گۆل آچىئىب شىنم دوشۇيدۇ

مۇرغزار اولوبدو بولار خان عمى

بىز ده اىچدىك يار اليندن بادەلر

گۈيۈل سالىپ دوست يۈلوندا جادەلر

مكتب اوشاقلارئ ماللازادەلر

اونلار گلىپ ايلتيماسە خان عمى

گۈزل كەھلىك كىمىن سسە گلىپدىر

سياه زۆفلر اسه- اسه گلىپدىر

زؤھرە اۋزو ايلتيماسە گلىپدىر

ايلتيماسىئ قبول ائىلە خان عمى

كلەغاينى باغلاپىدىر باشىئىدا

يىئنى يىتىشىپ دير اون دئورت ياشىئىدا

دایاتىپدى سرو آغاچى توشۇندا

ايلتيماسىئ قبول ائىلە خان عمى

حاتىم سولطان قبول ائىلەمه يىب دئىدى سنى گەرك اولدۇرم.

باشىئىوا يىغمىسان بىر نېچە نادان

دادئىوا يىئتمەسىن سنى يارادان

ناكام گىدىر طاھير جاوان دۆنیادان

دىدار قالدىق قىيامته خان عمى

سۆز قوتاردى، راوى دئىير تاجير احمدىن يۈلو بورايما دوشۇب. حاتىم سولطاناڭ تائىش اىدى.

تاجير احمد حاتىم سولطاندان اىستەدى كى، طاھيرى اولدۇرمەسىن. حاتىم سولطان قبول

ائىلەمه يىب، تاجير احمد دئىدى اولسا سات من آئىم. حاتىم سولطان تاماھكار اىدى طاھير

مېزەنلىكى قولام ايلن تاجير احمدە ساتدى.

طاهير، تاجير احمدله شهردن چىخىپ يۇلا دوشدوڭلر. طاهيرين سينهسىنە ئېچە كلمە سۈز گىلىپ گۈرەك نە دئىتىر. زۇھەرە دە قالاسىئىدان باخىر.

خومار گۈزۈم! حىرىت چكىپ باخارسان

يۈلۈما گىدىرەم قان آغلا ايندى

آغ اللەرە قىرمىزى قان ياخارسان

وفادار گىدىرەم قان آغلا ايندى

بىز دە گلدىك بو دىياردا قالماغا

نهكى، گلدىك دار باشىندا اولمەيە

كىملەر گلر سنى يادا سالماغا

من گىدىرەم باشا قارا سال ايندى

طاهير مىرزە گۈزۈندەن ياش سۆزۈلەدۇ

جلائىمېز بۇ اولكەدە پۇزۇلدۇ

فلک قمى بۇ سىنەمە دۆزۈلدۇ

مۆژگان اوخون بۇ قلىيمە چال ايندى

زۇھەرە آلىپ گۈرەك نە دئىيەجك.

آتان اولدۇرۇبلر باشىن ساغ اولسۇن

يالقىئىلەق اىيىدە عار اولماز يئرى

اگر منصور كىمى چكىسلەر دارا

ھېچ ائىلەمە گۆلۈم آه و زار يئرى

طاهير:

يامان آدام يامانىيغىن بىلدىردى

دۇستومو آغلا تدى دۆشىمن گۆلدۈردى

گۈزۈر آتان بى آتامىء اولدۇردى

يۇخدۇر بۇ دۆنيدادا ائتىيار يئرى

زؤھرە: گۈرۈم اوغلان باهار گۆلۈن گۈل اولسون

ساراڭىب گۆللرى هېبۇ تك سۈلسۈن

آتامئىن تختى ده تارماق اولسون

قوىي اولسون آى اوغلان تار و مار يئرى

طاھير مىرزە: قىئىيل گۆللر هېچ نە بارىئىن وئرمەسىن

سارالىيان گۈل رنگلىرى سۈلماسىن

ھېچ بۆلبۆل گۆلۈندن آىرىئى دۈشەسىن

دۇلەنماسىن گۈل دۈزەسىن خار يئرى

زؤھرە اۆز لچەتىنى طاهير مىرزە يە نىشان وئردى ھر يئردى اولسالار بىر - بىرىنин يادىندا

اولالار. كاروان يۈلا دوشموشىدۇ طاهير احمد تاجىرىن اوزۇنە باخىب، احمد تاجىر دئدى

اولمايان سۆزۈن وار طاهير دئدى بلى قولاق آسسان دئىيم:

آى آغالار مۇسلمانلار

نه اولاجاق ايشىم منىم

اولاتماغان ئىجاڭىن باجارمادىم

اوچدو گىئىدى قوشوم منىم

داغىن اۆستە داغلار قالدى

بۆلبۆل ائلۆب باغانلار قالدى

نازلىء يارىم آغالار قالدى

زؤھرە ياشىئىل باشىم منىم

دۇھلر يۆكلەنيب ناردان

گدىكىلر باغانلار ئىپ قارдан

طاھير دئىير بو روپاردان

فلک آتدى داشىئىم منىم

آردىء وار

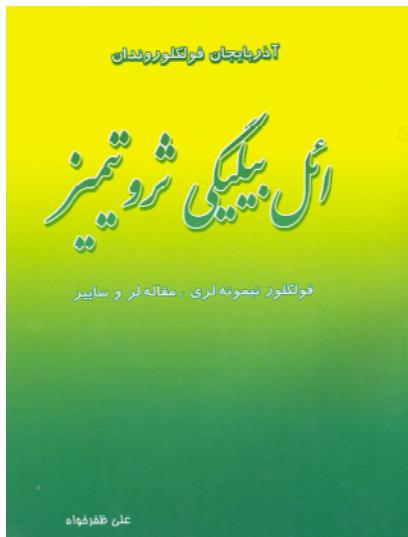
ائلين قىزىل صاندىقى

مـ عابدين پور

ئىچەكى، بىلىرىك اىكى جوّرە ادبىيات وار، بىرى يازىء ادبىياتئ (مكتوب ادبىيات) او بىرىسى آغىزى ادبىياتئ (شيفاھى ادبىيات) يا همین فولكلورىك ادبىياتدى. هر ائلين اۆزهلىكلىرىندن - دئمك اوّلار لاپ اوّ يۈكىك اۆزهلىكلىرىنىندن - بىرى ائله اوّللين فولكلورودو. نىيەكى، بو ادبىيات ايللر بۇيۇ نسىلدن - نسىلە بىر قىزىل صاندىقى تك چاغداش نسىلەن يىنە چاتىئىدى. بىر صاندىقى كى، يىئرى ائلين سينەسىنەدە. بو صاندىقلارئىن لاپ اوّ دولولارىندان، لاپ اوّ پارلاق لارىندان، لاپ اوّ ايستەدىيىز جە آغىزلارىندان بىرى ائله بىزىم اۆز ائلىمېزىن فولكلورودو.

آذربايجان فولكلورو بو يوردون آتا-آنالار ميراثىدى. او اينسانلارдан قالىبىدى كى، ايللر بۇيۇ بو شهرلرده ياشايانىيىلار، بو داغلاردا، بو داشلاردا چالىشىيىلار. بولاق لارىندان سو اىچىيلر، ياماج لارىندادا آت چاپدىرىيىلار، درەلریندە ناخىئ گزدىرىيىلر، داوار اوّتارىيىلار، چوئلریندە جوّت سۆرۋىلر، اكىن اكىب، اكىن بىچىيلر، دولۇيا دۆشۈبلر قارا باتىيىلار. سئۇيىشىيلر، آداخلانىيىلار، بى دوروپىلار، گلىن اولوپىلار، آلمَا آتىيىلار، خۇنچا توپىلار، ساز-ناغارا چالاراق ماھنىء اوخويىپىلار، ياللى ئىدىيىلر، لىزگى اوّينايىيىلار. اوشاقلارئ اوّلوب، بئشىكىلر آسىيىلار، لاىلاى دئىيىلر، نازلاما قوشوبىلار. خانلار گۈرۈپلىر پاشالار سۈزۈپىلار، ظولۇملۇر چكىيلر. قۇپۇزلارىن تىلىндە اوّزانلارئ دىلىндە كۈراوغلو تك اىيىتلر، قاچاق نبى تك قۇچاق لار يارادىيىلار. قىتراق ايل لرده آجلئىق چكىيلر، قۆربىتە ئىدىيىلر، باياتىيىلار دئىيىلر. قوراق ايللرده سوسوزلوق چكىيلر، چتىنلىك گۈرۈپلىر، سۈزلەر دئىيىلر اوئيىدلەر وئرىپلىر. وەطن يۈلوندا اوغول لار وئرەرك آغىءلار قوشوبىلار. گلىپلىر ياشايانىيىلار گئدىيىلر، بۇتۇن وارىقلارىنىئ قازاندىقلارئىنى گله جىكلىرە قۇيۇپىلار. بىزلىرە تاپشىرىيىلار.

هر بىر آذربايچانلىئين سينه سينده بىر قىزىيل صاندئيق وار. بو قىزىيل صاندئيق لاردا آتalar سؤز و تك لعل لر، تاپماجالار تك جواهيرلار، ها بىلە باياتىلار تك اينجى - مرجانلار وار، دادلىء دوزلو ماھنى لار، شىرىن - شىرىن ناغىيل لار وار، نۇغول لار وار. بو صاندئيق لار بىزىم وار ئيميز، بلکە دە ائله وار ئىغىمىزدى. اوْنۇ قۇرۇنىوب ائولا دىئمىزرا تاپشىرمالى ئىق.

كتاب تانيئىتما

كتابىئىن آدىء: ائل بىلىگى شروتىمىز،

فولكلور نیمونه لرى...

يازان: على ظفرخواه

ناشىر: انتشارات ياران، تبريز، ۱۳۸۳

بو كىتاب فولكلورون تقرىبن بۇتون شاخەلرinden نۇمۇنە گتىريپ، اوستۇنده بحث ائديب. بورادا يىئرلى سۆزلەرنىن، آتalar سۆزۈندەن، ناغىيل لارдан، دېلردن، لطيفەلردن، كند دېلرinden، باياتىلارдан يىتىرىنجە مطلب توپلانىئىب. كىتابىئىن سۇنۇندا يازىئىچى ئۆز مقالەلرini يىئىلىشىدىرىپ. كىتاب، ائز نۇوبەسىنده فولكلور موژون توپلانماسى يۈلۈندا دېرىلى آدىئىمدىئىر.

آللاه وئردىخان

تۈپلايان اوْرو جىلى دوزنانى

گۆنلرین بىر گۆنۇندا، شاه عابباسىن دۆربىنۇندا، آللاه وئردىخان شاه عابباسىن
ائلجه بىلن وزىرى ايدى. آللاه وئردىخان شاه عابباسىن اىشلىرىن قىئنايىئر، آرالارىندا
سۇز چىخىئir. آللاه وئردىخان شاه عابباسدان آجىقى ئىلەتىپ سارايدان گىزلى
چىخىئib بىر بىلىنمز يېرە گىدىر.

ايران اولكەسى نىن بۇتۇن اىشلىرى بىر - بىرىنە دىيىب قارئىشىئir. موشگۇللرى
آچان اولمۇر.

شah عابباس چارەسىز قالاراق كۆچەلرده جار چىكدىرىپ جماعته دئىيىر:
- هر كىم وئردىگىم قوچو بىر آى اوز آغىرلەغىنىدا ساخلايا بىلسە، اوّنا بۇللو انعام
وئرەجگەم. بو شرطله كى، قوچ نە بىر مىشقال آرېقلاتىا نە بىر مىشقال كۆكەلە. هېچ كس
قوچو قبول ائتمىر.

بىر گۇن بىر كىشى بىر دىيرمانا دن آپارمىشدى. دىيرماندا اىشلەين بىر قوجا
اوّنان سۇرۇشور: اولكەدە نە خېر؟ دنچى دئىيىر: شah عابباس جار چىكدىرىپ دئىيىب
بىر قوچوم وار، هر كس اوّنو بىر آى اوز آغىرلەغىنىدا ساخلايا بىلسە، بۇللو انعامى
وار.

دىيرماندا اىشلەين قوجا دئىيىر: گىت او قوچو آل، بىر قارانلىق توئىلەدە اوّنا يېم - سو
وئر. گۆزلە هېچ يېردىن اوّنا ايشقى دۆشمەسىن. دنچى گىدىب شاھدان قوچو آلەر. بىر
آيدان سۇنرا گىتىرىپ شاھا تحويل وئرىر. قوچو چىكدىرىرلىر. بىر مىشقال كۆكەلمىشدى.
شah دئىيىر بىر مىشقال قوچ كۆكەلېب آمما ئىيىسى يۇخ. بو ايش فقط آللاه وئردىخانىن

اليندن گلر. سن اوْنون يېرىن بىلىرسن. تئز اول اوْنون يېرىن دىء.. دنچى دئىير: دىيرماندا بىر قۇجا كىشى منه بو قۇچو اوْز آغىرلىيغىئىندا ساخلاماغىء اوْيىرهتدى. شاه عابباس دئىير: گئدىن اوْ قۇجانىء بورا گتىرينىن. او آلاه وئردىخان اوْلمالىئىر. شاهين قىزىل باشلارئ گندىب اوْ قۇجانىء گىتىرىلر. شاه دۆز دئىيردى. او همن آلاه وئردىخانىء ايدى.

شاه عابباس آلاه وئردىخانلا بارئىشار، اوْنا ديل - آغىز ائدىب عۆذر ايستەر. سۇنرا شاه اوْنдан سوروشار: قۇچ ندن بىر مىتقال كۈكەلمىشدى. آلاه وئردىخان دئىير: قۇچ بىسلەين تاپشىرئىغىئىمئ يېرىنه يېتىرە بىلەمىشدى. قۇچ بىسلەنيلن تؤىلەيە بىر ذىرە ايشقىق دوشوب اوْنا گۈرە قۇچ بىر مىتقال كۈكەلىپدىر. اوْنдан سۇنرا شاه عابباس سۆز وئرىركى، اىشلرى آلاه وئردىخانلا دانىشمادان گۈرمەيە.

يائىلتماج لار

توپلايان: على برازندە خليلى
(تۆرك)

يائىلتماج بير چوخ فرقلى آدلارلا تۆرك فۇلكلۇروندا يئر ئالمىش يائىلتماج لار او شاقلارىن دىل با جارىيقلارىنى گئىشلەتمك و او شاقلارىن بىر- بىرلىنى سېناغا چكىب، اىلنجه و گۆلمەجە ياراتماق آما吉ىلە دئىيلەن سۆزلىرىدیر و بىر سىرا ياخىئ حرفلىرى و دال با دال سۈئىلەننە دئمەيى چتىن اولان سۆزلىرىن دئمەيىن دن اۇرتايى گلىر.

بو سۆزلىرى جۆملە شىكىنىدە يَا دا بىر تكرارلاما حالىنىدا دئىيلەر و چۈخلى نۇمۇنەلرى واردىئر، جۆملە شىكىنىدە اولان حالدا اونلارئ بىر نىچە دە تكرارلاما گەرەكىر. يائىلتماج لار سۈئىلەيىشى چتىن اولان تكرارلاما لاردىلار كى، بعضى يازىلئى حالدا بىلە اونلارئ اوخوماق چتىن اولور.

«يائىلتماج»، «يائىلماجا»، «ياھالتماجا»، «شاشىئرتماجا»، «تكرارلاما» و «تكرىلەمە» لىر تۆركلىرىن آراسىنىدا تانىئىنمىش او شاق فۇلكلۇر و قوللارىندان بىرى اولدوغو حالدا، سۆز اۋىيونو كىمى دە بؤيۈكلەرنىن يارادىيەجىيقلارىنىدا، اۋىزلىكىلە داستانلاردا و اويدورمالاردا گۈزۈنۈر.

- آتئی مین ایتی قوو، ایتی مین آتئی قوو.
آدام معدنه گئتمیش، معدنه بادام یئمیش، مادام کی، معدنه بادام یئمیش،
بس نییه بیزه وئرمەمیش؟

آشپاز عاباس آش آسمیش، یاخشی آسمیش، خوش آسمیش.
آشپاز عاباس بوْزباش آسار، اوپاشدا بوپاشدا.
آغ بال قاباق، بوْز بال قاباق، بوْز بال قاباق، آغ بال قاباق.
آل بو تافقاتوقلارئ تافقاتوقچویا تافقاتوقلانمایا گؤتۆر، اگر تافقاتوقلارئ
تافقاتوقچو تافقالاما، تافقاتوقلارئ تافقاتوقچودان تافقاتوقلاتمادان گؤتۆر
گتیر.

آی آخساق آشپاز حسن شاه! آشپازلار آش بیشیرىللر سن ده گل آش بیشیر
آی آشپاز حسن شاه.
ايل - عالم آل دانا آلدى ئالداندیللار، بیز بیر آل دانا آلئىب آلدانمادىق.
ايللر مزهلىنىشىدە بیز مزهلىنمه مىشىك مگر؟
ال - اوْزومۇزۇ يويات، اوْزومۇزۇ يئىيەك، اوْزومۇزۇ يئىيەك، ال اوْزومۇزۇ
يويات؟

ایت ایتی ایتیر، بیت ایتی ایتیر، ایت بیتی ایتیر، ایت گئتدى، بیت گئتدى، ایت
بیت گئتدى.

بازاردا نه اوْجوز؟ میس اوْجوز، دوز اوْجوز، كونجىدد اوْجوز.
بو ائشىشك، اسکى ائشىشك.

بو اليمده کى تسبیح، عمامەلەنەمەلی مى، عمامەلەنەمەلی مى؟
بوْز آتین بوْز توْرباسىئين بوْش آس باشىندان، آپار اىسلامات ياش آس باشىندان .
بو قارا قانتار قىئىخ كىلە قارا قاتاران دارتار.

- بو قارپىز دا قارئين سانجىلاندىرالار دانمىش.
- بو كاسا بىزيم اوزومۇزۇنۇمۇش.
- بو كؤشه ياز كؤشهسى، بو كؤشه قىش كؤشهسى، اوْرتادا سو شۇشەسى.
- بو گۈن چىرنىبە آخشامىدئىر، چىرنىبە آخشاملاشىرىسان گل چىرنىبە آخشاملاشاق، چىرنىبە آخشاملاشىرىسان چىرنىبە آخشاملاشماياق.
- بو مومچونون مومو عۆممى مومدور.
- بو مىس چوخ پىس مىسىميش، بو مىسىن حىنسى پىسىميش، بو مىس كاشان مىسى ايمىش.
- بو يۈخورتو سارئىمساق لاساق دا يېسەك، سارئىمساقلاماساق دا يېسەك
- بو يۈغوردو مايالايتىب ساخلاساق دا، مايالامايتىب ساخلاساق دا؟
- بىر ايکى دىر بىر ايکى، بئش آلتى دئير بئش آلتى، اينانمىسان ساي دا باخ، اوْن آلتى دئير اوْن آلتى.
- بىر پىنه چى، بىرینجى دفه بىر نىچە باشماغىء بىر - بىرلىنە اينجى كىمى پىنەدى.
- بىزه اوچ آد بللىدى/شىكلىدى باللىدى/ على، ولسى، پىر على/ محمد اوندان ايرهلى/ فىندىقىستان، قازىستان/ رحمتلىك سنين آتان/ فاطما، توڭزىبان/ زۆبىئىدە، بىر جان/ توڭزىبان دئىير/ فاطما هئى ئىشىر/ فاطما توڭزىبان/ قارئىشدەر ھر يان/ كىشىنەدى گۈپلر/ داغىلدە ئوللر/ فاطما توڭزىبان/ ايكىسى بىر بۇيدا/ فاطما دالاشدى/ زۆبىئىدە قاچدى/ بارىدان آشدى/ چارخا دوللاشدى/ تندىرە دوشتى.
- بىزه بىزدە بىز دئىھەرلر، سىزدە بىزه نە دئىھەرلر؟
- تامارزىيلئ تۈپال شاعبىان، ياتار چاتار ساتار سامان.

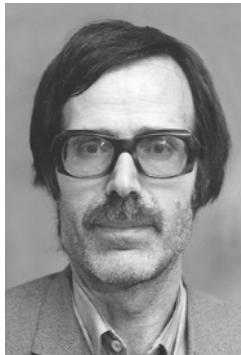
- جۆمە گۆنۈ جۆمە مچىدده جۆللر جۆولى جابارىن جىبىرىندىن جۆبىلىرىن جۆبىتىدۇلر.
- حاققى حاققىئىن حاققىنى ايستەدى، حاققى حاققىئىن حاققىنى وئرمەدى، حاققى دا حاققىئىن حاققىندان گلمىش
- حاققى حاققىئىن حاققىنى يئمىش، حاققى حاققى دان حاكىمە شىكايىت ائتمىش، حاكىم حاققىيە حاققىنى وئرمەمېش، حاققى دا حاققىئىن حاققىندان كىچمىش
- حاقلى حاققىئىن حاققىنى يئمىش، حاقلى حاققىدان حاققىن ايستەمېش حاقلى حاققىئىن حاققىنى وئرمەمېش، حاقلىدا حاققىنى حاقدان آلماش
- حاوا خالا، تىندير قالا، كۈسۈۋو گۈتۈر، منى قۇوالا
- دال سارخار قارتال قالخار، قارتال قالخار دال سارخار
- دئدى دو(ر) دا نە دورموسان
- دىيرманا گىردى كۈپك، دىيرمانچىدان يىتدى كۈتك، هم كۈتك يىشدى كۈپك، هم كېك يىئدى كۈپك
- سارئىمساقلاساق دا ساخلاساق سامانى، سارئىمساقلاماساقدا گلىز زامانى؟ سارئىمساقلاساق دا گلىرسە زامانى، نىيە سارئىمساقلاما ياتق سامانى
- سرييە سۇرۇنۇ سۇرۇقىيە - سۇرۇقىيە سالدىي سرین سردارىيە

آردىء وار

گاو گاندا شبئە چىخار تما

سوُنونجو بۇلۇم

Abbas Mehyar

ابوالفضل عربىدە مشھور پھلۋاندىئر. قئىرتى دىللرده دئىيلir. آتاسىءى على نىن جانىشىنى دىر. عمر سعدىن ھامى پھلۋانلارئ و شمشىر وورانلارئ ابوالفضل العباسدان حئساب آپارىئىلار. ابوالفضل آدى گلنده اونلارىئن اوّركلرى تىتىرەيىر. ابوالفضل وارىد-ى مئىدان اوّلدۇ. دۆشمن قوشۇنۇن قاباغىئىندا ووقار ايله داييانىئب و دئىدى: صاحىب-ى صوْلت-ى حيدر منم عباس-ى على (بورادا چۈخلارئ دئىير: يَا ابوالفضل قئىرتىيە قورىان)

صف شىكىن شىر-ى دىلاور منم عباس-ى على (اوجا سىن ايله دئىيرلر: يَا على)

شمر بىلىرىكى، ابوالفضل ايلن باشارا بىلمسز. حىيىلە فيكىريلە قاباغا گلىر و دئىير:

گىلىپ قىضىفر مئىدانە اىپتىدا عباس

نەنگ-ى بحر-ى بلا مرگ-ى اشقىيَا عباس

ئىچە سوئزۈم سەنە واردىئر گىرك قبول ائدەسەن

ائشىتمەسىن بو سوئزۈ شاه-ى كربلا، عباس

ابوالفضل العباس شمرە جاواباب وئىرير:

گل ائى شرىر-ى سېيتم پرورى جفا گۇستىر

گۈرۈم تو نايدى سنى قەر-ى كىبىرييَا ائى شمر

شمر دئىير:

167

سېنلە بىل كى، ھميشە ايرادتىم واردىئر

آنان ام البنين دن بير قراتبىم واردىئر

سېن سعادتىوی ايستەرم بۇ دۆنیادا

اگر قبول ائدهسن بىر جە حاجتىم واردىئر

سوئنرا باشلايىر ابوالفضل دن تعریف ائيلەمەيە و دئىير:

بۇ صولت و بۇ صلاابت، بۇ سەمم سندەكى وار

سەنى بۇ نۇوعلە گۈرسە يىزىد-ى بىدكردار

سېپاھ و لشگەر ائيلەر سەنى سىپەسالار

تمام -ى حاجتىن اوەندان اوْلور روا عباس

ابوالفضل بىن قئىرت قانىء قايناركىن دئىير:

گۈرۈم ايلاھى دىلين ائى لعىن اوْلايدى لال

نە لافدىئر، نە گۈزاف و نە هرزە و نە مقال

سوئنرا امر ائيلەمك حالىئندا شمرە دئىير:

ائى شمر، ابن سعدە يىتىر بۇ پىامىئمىء

گىتتىمىش يىزىد سايىھ سىنە دالدالانماسىئن

گىلسىن حسین -ى فاطمه يە بئىعت ائيلەسىن

ايىن -ى زىiad دوئورە بىرىنە دولانماسىئن

ابن زىياد بۇ سوئىزدىن تکان يىتىر. اوز يىئرىندىن دوروب ابوالفضلین قاباغىئنا گلىر و

مۇلايىم و مئھرىبان، او جۆر كى، ابوالفضلى توپلايا، بىلە دئىير:

شمردىن سەن سوئز ائشىت ئەئىن -ى صلاحىئنديئر سېن

بىر بىلە شاه -ى شەھىيدان اتگىن توتما دو(ر) گل

عباس اىبن-ى زيادىئن سوزون آغزىئندا قۇياركىن اوجا سىسى لە ھايىخىئيرئىز:

بو نە تکلىفدىر ئالىئم، بو نە ھڏيان و جىنگ
حۋوصلەم تىنگە گلىب آلدى منى قىېرىت و نىڭ

عمر سعد يېئنە ده آرام، بىر جۆر كى، ابوالفضل قىيىضە گلمەسین سوزونۇن دالىئىئىن توپور:

گل بو صوەحبەتلىرى قومى آيرى، بىر آيرى دانىئشاق
اوئلمك اوئلدورمىگى گل ايندى بىر آز فيكىر ائلىياق(اىلەيىك)
ابوالفضل دئىير:

واردى بىر دعوت ائدن جىنت-ى رىپسوانە منى
قصر-ى جىنتتە توتا حورى و قىلمان انگىم
عمر سعد دئىير يَا عباس:

جىنت-ى رىپسوان اوزاقدىئر، ايندى گل شۇۋكتە باخ
بو جلال و بو حۆكمەت، بىرده گل دۈولتە باخ

شىم گۈرۈر كى، ابن سعد (عمر سعد) ابوالفضل دن چۈخ قۇرخور. آياق قاباغا قۇيىوب
و عمر سعدە طعنەلى سوزلە دئىير:

مرد مئيدانىئىدا جۈۋلان ائىلەمك موشگۇل دئىيل
بى همييت قۇرخوما گل، واللاھى چۈخ آساندىء بو
عمر سعد قۇرخماغانى بۇيۇندا آئىر و شىمرە خىطاب دئىير:
من نئجه جىنگ ائىلەيم اوْل شاه-ى مردان اوْغلو دور
حضرت-ى عباس دىئر اوْل شىر-ى يېزدان اوْغلو دور
بى شرافت قىئيل حذر واللاھى چۈخ موشگۇلدۇ بو

شمر آخىردا، اوّركدەكى سۆزۈنۈ دىلە گىتىرىر، وَ دئىيىر:

ايىددىعاىـى سلطنت، باشىئمدا «رى»^۱ سوداسىء وار

بو حسین-ين كربلا دىلە بىر جە تك عباسىء وار

اوئلدوّرۇب آل قانا قلتان ائىلەمك آساندىء بو

عمر سعد جاوابىئندا دئىيىر:

ايىددىعاـى سلطنت گر ائىلەسن ائى نابئكار

آل بو «رى» منشورىنى اوئل كوفه دە كۆل اىختىيار

كۆفر طىنت قىئل حذر واللاھى چوخ موشگۇلدۇ بو

سوئنرا سۆزۈنۈن دالىئىئىن توپور وَ دئىيىر:

بو حسین، بو سن، بو عباس وَ بو مئيدانـى بلا

بو سىپاھ وَ بو قوشون بىر دە بو دشتـى كربلا

چك خجالت قىئل حذر واللاھى چوخ موشگۇلدۇ بو

شمر الدە شمشىير باشدا «رى» مولكۈنۈن سۆۋەدەسىء وَ اوّرە كده ايمام حسین-ين

كىنه سى وَ عباس دان قۇرخوسو - داهىء دىدەم منه كۈر دئىيىب، هر گلنى وور دئىيىب-

احوالىئندا دئىيىر:

من ازىلدىن مذهب وَ ايماندان ال چكمىش

دۇخسان ايل عۆمۇر ائىلەيىب ايمانىئىمىء ترك ائتمىش

گلمىش دشتـى بلايه كۆفرى آشكار ائىلەيى

من يېزىدىن باشىئنا قان توڭىمگە آند اىچمىش

^۱- «رى» شهرىنин چوخ قدىم اوئلدوغونا گۈرە اوئنا «شىيخ- ول بىلاـد» دئىيەرلر. يېزىد زامانى «رى» آباد وَ مۇعىتىر شهر ايدى. كربلا ماجراسىئندا هر كس ايمام حسینـى قتلە يېتىرسە يىدى يېزىد بو شهرىن حاكىميتىنى اوئنا وئرەجە يىدى. اوئل حوكىم عمر سعدىن آدىئا يازىلېب، سوئنرا شمرىن آياڭىء بو ماجرايا آچىلەز.

ابوالفضل العباس يئنه شمره طعنه ووران حالدا بىلە دئىير:

بسدىر بير آللaha باخ ائىلەمە طوغىان ائى شمر
ائتمە اسلام ائوينى ظولم ايلە ويران ائى شمر
شرم قىئل فاطمهدن بيرجه پئيمىردن اوغان
روزى محشردن هراس ايت، دئىيل آسان ائى شمر
شمر دئىير:

فيكى ائىلەمە بو معرڪىدەن ال چكەرم من
ايمانى آتىب مذهب و دىندەن كىچەرم من
پئىمىش ايکى قان اولماگىء بو چۈلدە گر كدىر
هر كس گله مئيدانىئما باشدان بىچەرم من

سوئرا شمشيرين قىئىندان چىئخاردىئب و رجز اوخويما - اوخويما دئىير:

ماه-ى بنى هاشىمىدى بو، ياران گلىب مئيدانىمە
ايىن-ى زىادىئ حۆكمۇدۇر دۆنیانى ويران ائىلەرم
وآللاھى چوخ حئيفىم گلىر، باتسىن بو هئىكل قانىئنا
چارەم نەدىر، دستوردور باش سىئندىرئىب قان ائىلەرم
بورادا يئنه دە خلق آغلاشىئر، نە جوّر آللە بىلىر. شمر طبال و شئىپور چالانا اوزون
دئىندرىر و دئىير:

طبال تىز اوْل چالگىنان بير ناي و نقارە
عباس بو چۈلدە گتىرىپدىر منى زارە

عباس شمرىن هاوايىء اولماگىئن گۈرۈر. ال شمشيره آپارىئر. عوقاب تكىن قوللارىئن
آچىئر. شىكارە باشلايان شئر كىمىن دوشۇر دوشىنىن جانىئنا و دئىير:

يا حيدر كرار وقتى مدد است

يا صاحبى ذوالفار وقتى مدد است

عباس الده شمشير قوشون آراسىندا باش بىچىر يۈل آچىئر. هامى سركردەلر بارماق آغيئزدا، قۇرخو گۆزدە ابوالفضلين شمشير وورماجيئنا باخىئىلار. ابوالفضلين نقشىن اوينيان بىر اوجا بۇي ضربى شىستلى جاواندىئر. اوتسورانلار و دورانلار تحسىن ائىلەتىرلر. بىلە سانىئلار كى، اوزلرى شمشير ووروب قاباغا گئدىرلر. عباس عمر سعدىن خئيمە گاهىئنا يېتىشىر. خئيمە و خرگاهى بىر- بىرىنە وورور. مىز صندىل داغىئىلر. سركردەلر قاچىر و شمر دالى صفلرده گىزلەنir.

خئيمە و خرگاهىئن دالىئندا بؤيۈك تئشت اىچىنده سو گۆزه دىير كى، مىثنى نهرى فراتدىئر. ابوالفضل اوزۇن نهرى فراته يېتىرر. مشكىن سو ايلە دۇلدورور. اللرين دۇلدورور سو اىچە. دۇدقلارىئىن قاباغىئنا گتىرر. حسین يىن تئشىنە اوشاقلارئ يادىئنا دۇشۇر. سوپىو يېرىنە قايتارىئر. سو مشكىنچىنىنده فراتى ترك ائىلەتىر كى، ايمامىئن خئيمە گاهىئنا گلسىن. دوشمنلر يۈلۈ باغلايىبلار.

ابوالفضل شمشير وورا-ورا يۈل آچىئر و قاباغا گئدىر. خورما آغاچىئىن دالىئندا نوغل آددا بىر پەلۋان كەمىندان چىئىخىر و بىر ضربە شمشير ايلەن ابوالفضلين ساغ قولۇن سائىر. جماعت آغلاشىئر. ابوالفضل شمشيرىن سۇل الينه آلئير و جنگ ائىلەتىر و قاباغا گئدىر. بىر آز جنگدىن سۇنرا سۇل قولۇن دا سائىلارlar. ابوالفضل سو مشكىن باغرىئنا باسىئب و شمشيرىن دىشىئنە آلېب جنگە ايدامە وئىر. شمىرىن ايشارەسى ايلە هامى قوشون ابوالفضلە طرف اوز قۇيىور. ابوالفضلى آتدان سالىئب دوئورەسىن آلېلار و شمشير، سر نىزە باشىئنا، بىنىنە ياغىئر. ايمام شمشير الده ابوالفضلين باشىء اوستە گلىر. دوشمنلر آرا وئىرلر. ايمام ابوالفضلين باشىئن دىزى اوستە آلېب و بىر اوزەك ياندىئران مرثىيە اوخويىور كى، جماعت قان آغلايىئر.

هامىدان شورلو و حاللى صحنه بو شىئه چىئخارتمادا ايمام حسین-ين اهل-ى بئيت ايلن ويدالاشماقىيەئير. هر بىرىسى ايمامىن اتگىندىن توپور كى، بىزى تك قۇيما. بىزى دوشمن لر يىنده اسىر ئىيلەمە. ايمام آغلار گۆز ايلە و دولو اوزەگىلە آخىردا اهل-ى بئيت ايلن خوداحافظلىك ئىيلەتتىرى. بىر حالدا كى، كىچىك اوشاقلار الدە جام يۈلا دۆزۈلۈبلەر كى، ايمام گىتدىر اونلارا سو گتىرە. ايمام مئيدانا گلىر. دوشمن صفالرىنىن قاباغىندا داييانىئير. كۆفار ئ دينە و ديانته دعوت ئىيلەتتىرى. كۆفار سىسىلىرىن اوجالدىئىلار تا ايمامىن سىسىن ئاشىتمەسىنلەر. شمر قاباغا گلىر. هذىيان دانىئىشىئير. قارداش سىئىزلىيەن ايماما طعنه وورور، يالقىزلىيەن دان سئوھىنir. ايمام اوزۇن شمرە توتوب دئىئير:

بو چوئلە حىدرى كرارى داغلايان سن سن
على قاپىئىئىنى ظولم ايلە باغلايان سن سن
اوتابىمىدەن مى جفا ائتدىن آل-ى طاھا يە
جناب-ى زىنبى گىتدىن بو قىلى صحرایە

سوئرا ايمام ايتمام-ى حؤجىت ئىيلەتتىرى و كۆفاردىن اولماز جاوابىئى آلىئر. ايمام سوت امەر بالاسىء على اصغرى عباسىنئين آلتىئىدان ائشىتىيە چىئخاردىئر و دئىئير: بو آلتئ آيلئيق اوشاق سوسوزدور. اگر منه سو وئرمەسز بو اوشاغا سو وئرىن. شمر اوزۇن حرملەتتىرى توتور كى، اوخ آتابانلارىئن اوستادىدىئر و دئىئير:

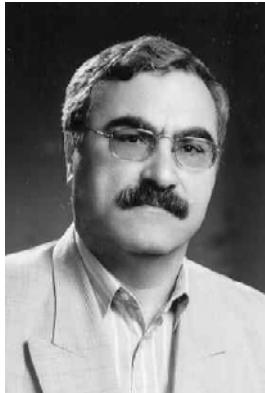
نېئە دايانمئىسان. حسینىن جاوابىئىنى وئر. حرملە اوچ پئىكانلى ئ اوخو كمانە قۇيور، نىشانە گىتدىر. بىر لحظەدن سوئرا اوچ شاخە پئىكان على اصغرىن بۇغائىن كسىر و قان ايمامىن اليىنە - اتهىينە تۈكۈلۈر. جاماعات آغلاماقدان داي اوزىلرىن اولدۇرۇرلەر. ايمام اوخالنان اصغرى خئىمەلرە گتىرير. قۇرغۇغا خئىمەلردىن گۈچە قۇۋىزانىئير. بو قىسمىت دە

تاماشايىا گلن لرین چۈخۇ قش ائدىرلر. سو سېپىلر گولاب تۆكۈرلر. قش ائدىنلەرى ھوشما گىتىرلر.

ايام مئيدانا قايىدىئر و بؤيۈك پەلۋانلار ساياغى، آتاسىءى حىدر كيمىن جىنگ ائىلە ئىير. پەلۋانلار اولدۇرۇر، بئىرقىلر سىئندىئىرىئر و واقئىيتىدە جەدادى اكىر ائىلە ئىير. روایت دە واردىئر كى، ايام اوون آلتى مىن نفرە ياخىئىن كافر جەنەمە واصىل ائىلە ئىير و آخىردا اۋزۇ شىمىش يارالارىئىئىن اثىرىندا و سوسۇزلىق اثىرىندا آتىدان دۆشۈر. بىر روایتە يۈزلىر يارا بىنىنه دىير. آخىردا شمر اۋزۇن يىتىرير و ايام حسین- يىن باشىئىن كسىر. مئيداندا قىيامات احوالى قۇپۇر. آمما چۆن ھامىءى گئتمىك ھارايىئىندادىئىلار عزادارلىق يارىئىمچىلەق حالدا باشا چاتىئر. بۇركۇن قاپان، كۆركۈن تاپان، مئيدانئى ترك ائىلە ئىير و ائۇينه طرف گئدىر.

ئىچە مۇلاحىظە:

- ۱- بو شبئە چىئخارتمادا قمرى درېندى و او بىريىسى تۆركى شئعر دئىيەن شاعىرلەرين شئعرلىرىنىڭ اىستىفادە اولۇبدور.
- ۲- شئعرلەر خالىص تۆركى دئىيل، عربى و فارسى كلمەلر بىر شئعرلىرىن اىچىندا مۇوج وورور. بىلە نظرە گلىر كى، بو جۆر كلمەلەرى تۆركى شئурەدە اىشلەتمەتى شاعىر اۋزۇ اۆچۈن ھۆنر بىلیرميش.
- ۳- بو شئعرلىرىن آهنگى چۈخ نؤووحە هاوا لارىنىدا تو تولۇبدور. آمما رجز اۇخومالارىئىن حئسابىءى آيرىئىدىئر.
- ۴- بو شئعرلەر طرف ساخلاما حئسابىلە اىشلەنىبدىر. مىثال اۆچۈن: عمر سعد شەرىلە دانىشاندا دا بىر-بىرىنە يامان و سۇئىۋش دئمەتىن يىئرى يۇخدۇر.
- ۵- بىلە بىلیرم كى، بو شئعرلەر آچىئىلېب و شرح وئرمە يە ائحتىاجىءى وار تا او جامىعە، او زاماندا ياخشى تانىئىسىئىن.

ساتира و آشىق ادبىياتى

جواد دربندى

بابالاردان بير مثل قالمئش: «سۆزۆن دۇغۇرسونو زارافاتدا دئىيەرلر». ساتира، اينگىلىزجه طعنه وورماق، پىسىلمك، اىستئهزا ايله گۈلدۈرمك معناسىئىندادىئر. ساتيرىكال، هجو یا طنز يازان، لوغاز اوخوييان معناسىئىندا اىشلەنىپدىر. ایران و آذربايجان ادبىياتىندا و عرب دىلييندە اوّنا طنز دئىيىرلر.

طنز-هجو- Hazel -فيكاھى

هجووده شاعير و يازىچىنىئن پىسلەمك هدفى اىزلهنىلىر. هزل ايسە جىددى سۆزۆن ترسەسى دىر. فيكاھى ايسە اينگىلىزجه (humour) تفرئح ياراتماق اوچۇن گۈلمەلى سۆزلەرىدەر. يازىچى و شاعيرىن اىستەتى يالىئىز گۈلدۈرمكدىر. اوّنا لطيفە دە دئىيىرلر. طنز ايسە هجوئىن مۇكملى دىر. بو نۇۋا ادبىياتدا جمعىيەتتە اوّلان پىس اىشلەرى اىستئهزا ايله دئىيىب، اوّنو آچىقلاڭماقدىئر. لاکىن بو اىستئهزادان مقصىد تنقىدى فىكىر اىرلى سۆرمىدىر. اوّلون ھدفى تنقىد و حىاتىئن چىركىن خۆصوصىيەتلىرىنى و جمعىيەتتىن ئېيىھە جىلىكلىرىنى آيدىشلاشدىرماقدىئر، گئرى چىلىشى، عدالتسىزلىشى و جهالىتى شاللاقلاماق و مۆثبت ايدئاللارئ دا تبلیغ ائتمىكدىر. ايجتىماعى عدالتسىزلىشى

گۇردوڭدە، زامانىئن اينكىشافىئىن قارشىسىندا دوران ھر بىر مانىعەنى آرادان قالدىئرماق، ساتيرانىئن موقىددس ھدفى اوْلور. ايستر يازىچىء اوْلا، ايستر سەد شاعير اوْلا، ياخشى عمللىرىن مودافىعە چىسى اوْلوب پىس عمللىرى قىنايىب، ايستەھزايا قۇنىوب، خالقىء آجىئلىء-شىرىنلى سۆزلىلە گۈلدۈرمك ايستەتىير.

ساتира ادبىياتىنىئن مئىدانى نىزىدە چۈخ گئىش و شەعردە ايسە نىزىدە ۋۆسعت سىزدىر. عۆمومىتىلە قۇشقۇلاردا، عروض اوْلچۇسوندە يازىئىلېبىدۇر. دۆنья سوھىيەسىندا، بؤيۈك طنز يازان شاعيرلر، يازىچىءلار كىچمىش دە چۈخ اوْلوب. صابر، جليل مەد قلى زادە مكتب ياراتسالار دا يىندى بىزىم آذربايجاندا چاغداش شاعيرلىرىمiz، اوستاد كريمى مراغەئى، ائلهجە دە ميرزا (طھماسبپور-شهرك) و مجید صباح ایرانى (يالقىز) و... كىمى ساتираچى شاعيرلىرىمiz واردىئر. يحىي شىدا دئىيىب دىر: ماراغالئ كريمى نىن شەعرلىرى «يارئ ھنك، يارئ دېنهنک دىر».

بىر ساتيرىست شاعيرين نظرىندا سۆزلىرىن مفهومو باشقۇا باشقۇا كاراكتئر داشىئىيا بىلىر. مثلن كىچل و اوْزگۈنچۈ سۆزۈنۈ نظردە آلاق. بو سۆزلىرى ھر كىمدن سۈرۈشىساق اوْز فيكرين بىر جۆر دئىيەجك. آمما ساتيرىست بىر شاعيرين و يازىچىئىن نظرىندا بو داها دا باشقۇا اوْلا بىلىر. كىچل، يعنى دللك. سلمانى نى چۈرەكدىن سالان، ايشىنە رەۋىنقا وئرمه ئىن. يَا اوْزگۈنچۈ، اوْ آدامدىئر كى، چۈرەتى سودان چىئخارا.

آشىق ادبىياتىئىندا ساتيرانىئن آز اىشلەنەسىنە سبب بودور كى، ساتيرانى هئجا وزىنيدە ياراتماق گئىش اىستىعداد طلب ائدىر. ساتира شەعرى ھم سىن باخىئمئىندا ھم دە مضمون باخىئمئىندا اوستۇن اوْلمالىدئير. ھم دە جامىعەمېزىن اىستەتىيىنى اوْزۇندا گۈستەرمەلى دىر. ئىتىھەجرلى آيدىئنلاشدىئرمالى دئير. ساتираچىء اوْزگەلى گۈلدۈرسە دە اوْزۇ اىچرىيەدە آغلاييئر. او، اوخوجونون ياراتىئن دئىشىب آغلاتمالى دئير. بو كىمى نىشتىرلە ياشادىئىغۇ عصرىن يانلىش عمللىرىنى گۈستەرمەلى اوْلور.

بو كىمى چتىن لىكىرلە گۈرە، ساتира مئيدانىءى هامىء اوچۇن گئىش دېيىل. بو يۈلۈن اوغورلو آشىقلارىئىدان، خستە قاسىئم، دده علسىگەر، دۆلەللو مصطفى و... كىمى كىلاسىك سۆز اوستادلارىئىءى آد آپارمالىئىيەق. ياخشىء اوڭلار بورادا ساتيرانىئن اوستادلارىئىدان بىر نىچەسىلە تائىش اولاق.

۱- شاعير قاسم بىك ڈاكر

۱۳- جۆ عصردە ياشايىان طنزچى، ساتيرىك بىر شاعيردىر. ۱۲۲۶ دا قاراباغدا دۆنیادان كۈچۈب. اوئون يازدىئىغۇ قۇشمalar، تقللوب لە ياشايىان، اخلاقى داۋرانىئىشى قولالى، حاراملا حالالى قاتان تاجىرلر، باققاللارىئن عمللىرىنە اىشارە، اوّرەتى صاف- ساده كىدللىرىن آلىش- وئريشىن تصویرە چىكمكىلە خالقى گۆلدۈرۈب سە دە دۆزىيۇلۇ، بو رىيتابار آداملارا تبلیغ ائدىيدىر.

باخىئن اوئون «بىر باخ» قوشقوسونى:

باققال قۇيۇر ترازىئىيا ايمانىئن

بال قىيىمتىنە او ساتىئرئ آىرانىئن

قودورموش ايت كىمى قاپىئر ھر يانىئن

دئىئەن يۇخدور، آل-ى عبایه بىر باخ.

دھاتى خالقىنىءى، شهر اھلى گۈرجىك
يالوارىئىب، يايپىشىئىب، اوْتوردور چۈنبىك
بئش آرىشىندا، سوْرۇشدىررر، اوچ چىرك
تاجىرە يئر ائىلە، سۆۋەدaiه بىر باخ.

ايلىك نظردە گۆلمەلى اولىسا دا، نئىشتە كىمى كىچىلىن اىشلە، رىيتابار آداملارىئن عمللىرىنە اىشارەدىر. يا:

خستە قاسىئەمدان بىر گرایىلە

چىئخاردىئر

باش قىئرخاندا زۇل چىئخاردىئر	باسمىئىج دا بىر دىللىك وار
دريسينى بۇل چىئخاردىئر	توكۇندن آز-آز گۇئتۈرۈر
اولگۇچۇنۇ چكىر داشا	آياڭىئىنى قۇيور قۇشا
تىكمە داشا، يۇل چىئخاردىئر	ائىلە ضربە گلىرى باشا
دوروب گلىرى سحرتىزدەن	بىر فىتهسى واردىء بىزدن
يئنە آجىء دىل چىئخاردىئر	يارىء حاققىئ ئالېب بىزدن
سوپۇ تاسدا قاپىيەشىدىئىر	اولگۇچۇنۇ چاپىيەشىدىئىر
باشىمېزدان كۇل چىئخاردىئر	كسىر پامبىئىق ياپىيەشىدىئىر
بو اوستا نىجە اوستادىء	گۈزۈ ھمىشە تاسدادىء
خستە قاسىئەم جان اوستەدى	بئلە بىلىرى پول چىئخاردىئر

بو گرایىلە قۇشقۇسو، ازلەدە ئىشىدىن كىمسەدە، فرح ياردىئىب گۆلدۈرۈپ سەدە بىر آزجا دىققەت لە گۈرۈنۈر اينسانىئەن دىئرلى عۆضۇرۇ باشىء دىئر. بو باشىء ناشىء بىر دىللە يىن اليھ تاپشىئىرسان، بو ناشىء دىللىك باشىئىنا بۇستان قارپىئىز ئىمەن يۈز اۋىيون گىتىرىپ، اوئۇن يارار، قان آخىدىئار، باشىئىندان كۇل چىئخاردار، باش صاحابا دىئر وئرمسىز بلکە اوئۇن ائتىرىاضى قارشى سىئىندا آجىء- آجىء دىل چىئخاردار.

بس اوئىملى ايش لرى، باجارمايان بىر كىمسە يە تاپشىئىرسان بئلە اولمالىيەئير. آتا-بابالار دئمىشىكىن:

«عاغلىئوئ ائشىشك عاغلىئىنا تاپشىئىرسان

آدام آرپا زمىسىنندن باش چىئخاردار.»

بو گرایىلە طنز شئعرىنده بو گۆزەل اىصطىلاح لار: باشدان يۈل چىئخارتما- زۇل چىئخارتما- يۈل چىئخارتما-كۈل چىئخارتما-بۈل چىئخارتما-يۈل چىئخارتما، يالنىز خستە قاسىم-ين عوھىدەسىنەن گلر.

آشىق لار ھانكى مجلسىدە گرایىلەنى ئوخسالار او مجليسىدە شىلىك- فرح يارادىب، ائشىدنلىرىن اوّرە كلىرىنەن كىدەرى- ملالتى سىلىپ آپارار و او مجلسىدە يا بو قوشقۇنو ائشىدەن دىللىك دە اۋز ايشىنە دېققت ائلەر.

۲-ايکىنجى اورنىڭ آشىق مىرزە، جىلو دار كندلى و آشىق حسین بۇزقالانلى دان تعلیم آلان آشىق دىئر كى، ۱۹۲۶ ايلىنە آشىقلار اىچرە اۋزونە بىرينجى يىئر قازانىب و نىشان آلمىشدىئر.

۳- اوچۇنجو: دۆللو مصطفى «قالدىئرەن» گرایىلەسىندا كندىن خانئ حسن خانىئ و نؤكىرى قولۇنۇ، تصویرە چكىب.

۴- دۇرددۇنجو: خۇيىلۇ آشىق آسلامىئن «بۇغاز دردى» قۇشقۇسو اىستەھزا ايلە اينسانلار ئىلايھ سالىئب، خار ائىن، نفسى تصویرە چكىب.

۵- بئشىنجى: دە علسىرىن مۇخىمىسى گۆستەرىر كى، بو شئурەدە اىستەھزا و گۆلۈنجدەن سۇنرا زامانىئىن حاکىم و حۇكۇمتىنى تصویرە چكىب دىر.

پىشىك و علسىر

داد سىچاتىن الىندىن، يىتىشمىشىك جانا پىشىك!

دۆنیانى بىزدىن اۇترى، دۇندرىب زىندانما پىشىك!

داغىدئىب كندىلرى، دادائىب يىخدانا پىشىك!

دوغرايىب زىلىپاسىء، ائىلەيىب افسانا پىشىك!

آلەگۈز گلىنلرى، قۇيوب يىان- يانا پىشىك!

بىرىسى بۇز دىك قولاق، بىرىسى قۇنور بالاجا،
درمه قايىق فارماشىئىن، هر يائىندان آچىپ باجا.
بئزىن ايرفتاردىء، قوماشىنان دوشوب لجه
هاردا گئرسە زر ۋ زىبا، اىستىغا، تىرمە، آلاجا.
بىلەسنى نە حال كسىر، دؤشەيە، يۈرغاننا پىشىك!

نە قىدەر اللەشىرم، بو ملعونا يۇخدو چارا.
گۆندۈزلىر پۇنھان اوْلۇر، گئجهلر چىئىئر آشكارا.
چىراغۇ ئىندىرەندا، قاچىر سۇخولور ديوارا
داغىدېب قويولارىء، ايندى داراشىئب آنبارا
مۇختىصر روزومۇزو، دئۇندرىب قانا، پىشىك!

او گۇدك ظاليم فاسىق، بىلە بىر آزار ائلەدى
عالمه گن دۇنىانىء، بىزدىن اۇتىرۇ دار ائلەدى.
هامىء درددن زىيادا، بو درد منه كار ائلەدى.
دلدى ياغ درىلرىن، خوملارىء موردار ائلەدى.
آخشامادك ائۇلرده، قورولور زاستانا پىشىك!

بو سۇزلىرى ائشىدىنده، پىشىك بىر توفان ائلەدى.
شۇشىلتىدى بىغىلارىنىء، گۆزلىرى رۇوشان ائلەدى.
آى قارانىق گئجهدە، يۆز دفه جۇوللان ائىلەدى.
قىصاصا قىصاصىن آلدە، بىر قانا يۆز قان ائىلەدى.
گۈرددۇم او سنگىسىرى، دۆزۈبدۇ يان - يانا پىشىك!

علسگر گوردو پىشىك آداملارдан بير آز آرالى راحاتجا دېۋار اوستوندە
اوئوروپ سازا قولاق آسيئر. بئله دئدى:

ياتماديم صوبىحه كىمى، من باخدئيم قىل ۋ قالئينا
أۋيرەنib خصىيەتىنى، بلد اولموشام حائىنا.
ادب ايلن اىلىشىب سن، صىد آفرىن كامائىنا.
عالىمین پادشاھىء، دىستىنى چكىب دائىنا
قىيەناغىن پۇلادلانىئىب، دۇنۇبىسن آسلانا پىشىك!

من سنى ايىيد بىلدىم، وئردىم آران داغىء سانا.
چادىرئ، آلاچىغىء، الوان اوختاغىء سانا.
موختصرى والسلام، بودور سۈزۈم ساغىء سانا.
گۈزەل لر اسىرگەمه سىن، پىندىرى، قايىماڭىء سانا.
يىئىه سن نمى لىرده، دۇنەسەن سوللطانا پىشىك!

صۈحبىتە قولاق آسانلاردان بىرى دئدى:
- خىردا خانىم! علسگر كى، پىشىك لرى بئله تعرىف لەدى، خلعتى نە
اولاچاق!

- ائو دە بىر چوخالىق گۈئى ماھوت وار، اوۇنۇ خلعت وئرەرم.
آشىق علسگر دئدى:
- او چوخالىق منىم دئدىيىم تعرىفىن خلعتى دىر. ان بئىيۆك مۆکافات ھۆنر
گۈسترەنин دىر.
حسن بى دئدى:

- ھۆنر گؤسترەنى نه ايلە مۆكافات لاندېرماق اوّلار؟

- اوّندا قولاق آس!

خايىم خلعت باغىشلادى، علسىگر يازدى دفترە.

گۈندىرەرم طۆللاب لارا، معلوم اوّلسۇن ھە شهرە.

ايىددى ئۆلمەتىنچە، آرخاسىئى قۇيماز يئرە.

پەستاۋ، قوبورناتا، قوبورنات يازسین سر - درە

ايىشاللا نىشان وئرەر، سانا ديوان خانا، پىشىك!

قايناقلار:

۱- طنز آوران امروز ايران، عمران صلاحى، چاپ تهران ۱۳۶۵.

۲- آذربايجان گۈلۈشى، حسن اولدوز، آغ چايلى ۱۳۶۱.

۲- خستە قاسىئم ديوانى، پرويز صامى، روئايتە گۈرە، نادرشاه افشار تېرىزە گىلندە
مامورلار خستە قاسىئمى شاهىئن حۆضورونا آپارماغا گۈرە خستە قاسىئمىئىن
باشئىئىن توکىز و ساچلارئ چۈخ اوزون و بىچىمىسىز اوّلدوغونا گۈرە بو
قرارا گلىيرلىرى، اوّنو دىللىك يانئينا آپارىئىب توکلىرىن وورالار. باسمئىنج دا آتىء
ساخالىيىب اوّنو دىللىك يانئينا آپارىئىلار، بو قوشقۇنون يارانماسىئنا سبب
اولور.

۳- دۆللو مصطفى، (ايران آذربايجان ئىشلەرنىڭ ئەمەنلىكى، دۆل كەندينىدىن دىرى)

(1185-1252 گۈنش ايلى)، حميد شافعى، قىبر حقىرى، 1380 نشر اختر

۴- خوپلۇ آشىق اصلاح (1287-1368 گۈنش ايلى) خوپلۇ شەھرى نىن قدىم
آشىقلارى ئىندان دىئر. (آشىقلار دۆنیاسىء، 1380، جواد دربىدى).

۵- گۈيچە داستانلارئ و آشىق روایتلىرى، صدا نشرىياتىء، چاپ 2001 باكىء،
حسين اسماعيل اووز

قاشقائى ئىلى و تۆركى حاققىئندا

آراشدىرئىجى: مير هدایت حصارى

قاشقائى ئىلى ایرانىئن ان اوئنملى و ان تانئىنمىش و حال- حاضىئردا «بختىيارى» ائلىندن سۇنرا ایرانىئن ان بؤيۈك ائلى سايىلماقدادىئر. بو ائل تارىخ بۇيوا ایرانىئن سىياسى، ايجىتىماعى و اىقتصادى دوروموندا تأثيرلى اولموشدور. بو ائلىن نە زامان و هارادان ایرانىئن گۆنئىيندە اولان ايندىكى «فارس» اىالتىنە گلمەسىنە عايد بىر-بىرلىرى ايله فرقلى اولان چىنىشىلى فىكىرلر واردىئر. بو ائلىن تارىخىدە مۇختىليف: «قاشقائى، قاشقائى (قشقائى)، قاچقاپىءى، قايىءى، كىشانلىءى، قايىءىن، قايىق، دده قايىءى، آغ قايىءى، ساك(ساغ)قايىءى، شاهىئىلە»^۱ و س. كىمى آدلارئ اولموشدور.

قاشقائى ئىلى نىن آدىئىنى شاھىلى(شاھىئىلە) آدىء ايله ايلك دفه تئيمورى لر دۇئمىنندە و قاشقاپىءى ايسە آنجاق صفوى لر دۇرۇزۇن سۇنلارىئندا، ھىجرى ۱۱-جى (مىلادى ۱۷-جى) عصردە گۇرۇرۇك.

قشقائى (قاشقاپىءى) آدىئىنىن هارادان گلمەسى بارەدە دە بىر چۇخ فىكىرلر واردىئر. بىر نئچەسىنە ايشارە ائدىرىيەك.

۱- قاشقا (آنلىء آغ آت) گلمەسىنندن آلىئىنمىشىدىئر. چۈنكى اوئنلارىن آتلار ئ

چۈنخلوقدا قاشقا اولارمىش. (قاشقا آتلە، قاشقاتلىءى، قاشقاپىءىلە، قاشقائىءى)^۲

۲- ميرزا حسن فسايىي «فارسname ناصرى» آدىء اثرينىدە يازىئر كى، «بو ائل اوئنجه قافقازدان ساوهەيە گلىپ، اورادا ساکىن اولان خىچ تۆركى ايله بىرلىكىدە ياشامىئىشىدىئر. سۇنرا اوئنلارلا قانلىء دۆشكەرك (آدام اولدۇرەرك) قاچماغا مجبور

اولوب، فارس اىالتىنە گئتمىشدىر. اونا گؤره اونلارا قاچقايى يعنى (فرارى) دئميشلر.»^۳

قشقايى لرىن خلج توركلىرى ايله ايلگىلى اولماقلارىنى ظن ائتمك چتىن دئشىل. چونكى ايندى ده قشقائى ئىلى نىن بير تىرىسى نىن آدى خلج دىر. نظره گلىرى كى، كىچمىشىدە اورادا ايکى خلج و قشقائى آدى ئىل اولموش، لاكىن سۇنرا بو اىكىسى بىرلشهرك ھامئىسى قشقائى آدلانمىشلار.

-۳- بعضى لرى بو كلمەنин «كاشغر» شهرى نىن آدىئىدان آلىئندىغىئنا اينانىئلار. «مسعود كىهان» يازىئر كى، «قره تاتار (قره ختايى) ئىلى نىن بير تايپاسىء سلجوقلار حاكىميتى زامانى توركۆستانا كىچرەك «كاشغر»دا ساكىن اولدولار. خارزمشاهلار دونمى اونلار چۈخ گۆچ قازانمىشلار. فارس اتابكى سعدبىن زنگى خارزمشاهلار و قارا ختايىلار طرفىندىن يېئىلىپ (شىكىست يېئىپ) اونلارلا صۆلح قوردوقدا خارزمشاه قاشغاردا ساكىن اولان قارا ختايىلاردان ۲۰ مىن كىشى سعدبىن زنگى يە وئەرك فارس اىالتىنە گۈزىردى. اونلار اوچجە كاشغرى (قاشغارلىء) و سۇنرا قاشقايلىء و قاشقاينىء آدلاندىئلار.»^۴

بىر آيرى روايىته گؤره ايسە خلج لر و اوغوزلار سولطان محمود غزنوى دئۇمینىدە (ھىجرى ۴- جو و ميلادى ۱۰- جو عصر) خۇراساندا و مرو طرفىندە اولوب، سۇنرا سولطان محمود ايله آنلاشمادىقىدا (يۇلا گئتمەدىكده) اونلارىئن بىر قىسمى كرمانا، بىر حصەلرى آذربايجانا و دىياربىكىرە كۈچدۈلر. كرمانا گىدن اوغوزلار و خلج لر سولطان محمود طرفىندىن تعقىب اولدوقلارىئنا گۈرە اصفهانا كۈچەرك اورانىئن گۈنئىنىدەكى او تلاقلارىئنا كىچىرلىر. اونلار يۈللارئنىئن اوستوندە «زاقرۇس» داغلارئنىئن اتەيىنىدە ساكىن اولدولار. قاشقاينىلارىئن «فارسيمدان(ایمور)، قالازن، دوققۇزلۇ(شش بلوكى)، نېيمىدى، عراقى و س. ايلك موھاجىرلىرىندەن اولموش، سۇنرا دا او بىرى تورك

تايفالار ئ خوّصوصىلە تۆرك باشچىلار ئىندان اوّلان «ياغمىئر» سولطان مسعود طرفينىن اوّلدورۇلدوكدە، شورىش اوّلوب بعضى تۆرك تايفالار ئ گىلب، قاشقايىئ ئيلينه قۇووشموشدوّلار.»

٤- بو آد «كش» شهرى نين آدى ايله اوغوزلار ئين ٢٤ تايفاسى ئىندان اوّلان «قايىئ» كلمه سينىن دۆزلىميشىدىر. كش= قالا و قايىئ= مؤحىكم معناسىندا اوّلدوغو اوّچون «كش قايىئ» يى قاشقايىئ مؤحىكم قالا معناسى ئىندادىئر.

٥- بىر آيرى ئىكىرى د بودور كى، بو آد (و ائل) قدىملەرن د او بولگەدە اوّلان تۆرك خالقلار ئ «مېلن: كاسلار» و ياخود «ساكلار»(ساكايى لار) و ياخود اوّنلار ئين يوردلار ئ ايله ايلگىلى دىر.

بونلاردان باشقما فيكىرلى د گۈرمك اوّلور؛ لاكىن بو آدین ١٧ يۆز ايللىكىدە (میلادى) بىردن- بىره تاپىئلماسى اوّنون اوّلچە باشقما بىر آد ياخود تشككول آلتىندا اوّلدوغۇنۇ ذئهنە گتىرىر.

هر حالدا بئله آنلاشىئير كى، بو آد اوغوزلار ئين ٢٤ بۇيوندان بىرى اوّلان «قايىئ» تايفاسى ئ ايله ايلگىلى اوّلمالىيدىئر. قاش(قاچ) كلمه سىنىن قاشقايىئ شىوه سينىدە «قاچان»، چابوک معناسىندا اوّلدوغۇنۇ نظرە آلدىقدا قاشقايىئ «چابوک قايىئ» معناسىندا اوّلمالىيدىئر.

قاشقايىئ و قايىئ و سايىرە اوغوز تۆركلىرى نين تايفالار ئ آدلار ئىنى ئىندىكى ایران تۈپۈنیم لرىنده^(٥) و ائتنۇنیم لرىنده^(٦) گۈرمك اوّلار. مېلن گۈنئى آذربايجان ئين مشھور شاعيرى شهريار ئين وطنى اوّلان «عباس» ماحالى ئىن ٤٤ كندىن دن بىرى نين آدى «قاشقاى» دىر. ها بئله «قارلىق، قىپچاق، قاجار، ايڭدىر، آغاچار، سالور، اوغوزلۇ...» كىمى كند آدلار ئىنى گۈرمك اوّلار. ياخود «قم» شهرى اطرافىندا خىچلىرىن ياشادىقلار ئ بولگە يە «خىچستان» دئىيلير.

تارىخه گئرە قشقايىئ تايفالارئ نئين بعضى لرى چوخ قدىمدىن اوْرادا اوْلموشدور. مىلنى: فارسىمدان(فارسى ماددان) تايپاسىئ نىئن ماد(مېدىا) اوْلكەسى نىن تايفالارىندان بىرى اوْلدوغۇ ظن اوْلونور. ياخىتىء ايله اوْزۇ بؤيۈك بىر تايپا اوْلوب قاشقايىئ ائلى نىن تمل «شاھىئىلئ»(شاھىئىلئ) واخىتىء ايله اوْزۇ بؤيۈك بىر تايپا اوْلوب قاشقايىئ ائلى نىن تمل داشئىنى قوبانلارдан بىرى اوْلموشدور. (شاھىئىلئ همن قايئىلئ دئمكدىر).
بو روایتلەرن بو نتيجەنى الله آلاماق اوْلار:

۱- قاشقايىئ لار اوْغوز بۇيىلارىندان بىرى اوْلان قايىئ تايپاسىئ ايله ايلگىلى اوْلوب،
بىر زامان قفقازدا اوْلوب، سۇنرا گۆنئىيە سارئ كۈچمۇشلر.

ايران تارىخچىسى «حسن پىرنىيا» بىلە يازمىشىدئير: «ايندى ده قافقازدا ۲۰ مىن خانەلى قاشقايىئ آدلۇ بىر بۇي ياشاماقدادىئ. حتتا دربىند داغلارئ نئين قايالارئ نئين توڭىچە يازئىلمىش بىر كىيىبەسىنده بىلە دئىيىر: «بورادا قاشقايىئ ائلى اگلىتمەدەدىر». بونلار اوْزۇن موّددت آذربايجاندا ساکىن اوْلموش و آذربايجان خالقىء ايله ياخىندان ايلگىلى اوْلموشلار.»

قاشقايىئ لارىن دىللرى و فولكلورلارئ آذربايجان دىلى و آنادۇلۇ شىوهسى و فولكلورلارئ ايله عئىنى دىر. اوْنلارىن دا آذربايغاندا اوْلدوغۇ كىمى آشىقلارئ وار و چىگور دئىيىلەن ۷ سىىملى سازلارئ ايله ائل ايله يايلاق و قىشلاغا كۈچەرك، بۇيىلارىنى اوْخشىيارلار.

بعضى روایتلەر قاشقايىئ لارىن دوغۇ سمتىندن (شرقىن) فارس بؤلگەسىنە گلەمەلىرىنى يىدىعا ائدىرلر. بونو قبول ائتسەك اوْنلار آذربايجانئ گۈرمەمېش اوْلارلار. بىلە اوْلسا اوْنلارىن دىللرى نىن و فولكلورلارئ نئين آذربايغانلا بىر اوْلماسىئىنى تۈوجىيە ائتمك اوْلماز، بىر حالدا كى، بو اوْخشايىش او قىدەر ياخىندىئىر كى، اوْنلارىن آذربايغاندا اوْلمالارئ و آذربايغان خالقىء ايله بىر اوْلماقلارئنا هېچ شوبەھە يىئرى قۇيماتىئير. دوزۇ بودور كى، قشقايىئ لار آذربايغاندان و آنادۇلۇدان آيرىلەمېشلار و اوْزۇن موّددت ده

خلج لرلە بىر يېردىه ياشامىئش و نە ايسە اورادان فارس اىالتىنە كۈچمۆش و قرن لردىركى، اورادا يايلاق و قىيىشلاق ائتمەدەدىلر.

ايران شهر دايىر ئالمعارفين ده ده يازىئرلىكى، قاشقاينى لار اولجە قافقازدا (قوزئى آذربايجاندا) اولوب سۇنرا گۈنىئى آذربايجانا و سۇنرا كىچىك آسييمايا (آسيا-ى صغير يا آنادولو) كۈچجۇب ھر ايکى يېردىه اوزون مۇددت ياشايىئب، سۇنرالار فارس اىالتىنە گىلىپ چىئخمىئىشىدەلار.

قاشقاينى ئىلى نىن قورولوشو

قاشقاينى (قشقائىء) عۆزۈۋائىئى ئىلک دە ۱۱۳۵-جى اىلده صفوی لر سۆلەسى دىيىشىركەن تارىخدە گۈرۈرۈك. بو ئىلى او زامان «كەھكىلويم» افسشارلار ئىپرىاسىيەندان چىئخارىئب و فارس اىلتىنە ياشاماقدا اولان بىر نىچە توڭىك اوئىماقلار ئىلە اوز باشچىئىلغى ئىتىندا بىرلىشىرىپ، قۆدرتلى بىر سىياسى و ايجىتىمماعى و اىقتىصادى قورولوش كىمى اورتاتىا چىخاران «امير قاضى شاهىلى» آدلە بىر شخص اولموشدور. بو ائلين ئىلک ئىلخانىسى «جانى خان» آدى ئىلە تارىخدە ثبت اولموشدور.

بو ائل ايندىلىكىدە ۶ اصلى تايىفا و بىر نىچە كىچىك تايفالارдан تشكيلىل اولور. ھر تايىفا بىر نىچە (تىرە)، ھر تىرە بىر نىچە بنكىو(بۇنكۇ) و ھر بۇنكۇ بىر نىچە «بىلە»(بىلە=قول) و ھر بىلە بىر نىچە «خانەلى»- دن تشكيلى اولور. ھر بىلەنин بىر آغ ساققالى، ھر تىرەنин بىر كىنخوداسى و ھر تايغانىئىن كىنچمىشىدە بىر كلانترى اولوردو. باشدا ايسە ئىلخانى و اونون نايىبى اولان «ائل بىگى» دوروردو. (ايندى ايسە ائل خانى و ائل بىگى و كلانتر يۈنخىدور).

ائلين كىچىمى داوازارلار ايلەدىر. ھر خانەلى اوز داوازارلارينا مالىك اولدوغو حالدا، اوئلاماقلارى تىرەنин سۆرۈسۈ ايلە بىرلىكىدە اولور.

«بىلە» ائلين اصلى واحيدى دير و گوندەلىك ايقتصادى فعالىيەتلرده چۈخ اهمىيەتى واردىئر. «بىلە» بىر نىچە خانەلى دن تشكىل اوْلور. اوْنلار يايلاقدا، قىشلاقدا و كۈچدە بىر يىئرده اوْلوب، بىرلىكىدە ياشايىارلار.

قاشقايىءلارىن ۶ اصلى تاييفاسىنىئن آدلارى

- ۱- فارسيمدان(فارساماددان)- بو تاييفانىئن ايندىلىكىدە ۲۵ تىرەسى واردىئر. بو بۇيا «ايمور» دا دئىيرلر. بو تاييفا اوْ بىرى تايفالارдан قدىم دير. اوْندا اوْلان «ماد» كلمەسى اوْلسۇن كى، ماد(ميدىيا) اوْلوكھىسىنە عايدىدىر. بو تاييفانىئن دانىئىشىق شىوهسى آذربايجان و آنادولو دىلىنە داها ياخىئىندىئر.
 - ۲- عمله اوْيماغىء(بۇيۇ)- بو اوْيماغىئن ۴۷ تىرەسى واردىئر. ائلخانىنىئن قوللو قچولارى و گۆزتىچى لرى بو اوْيماقدان اوْلاردى. بو تاييفا اوْلجه «ممىنى» ائلينە تابع ايمىش. سۇنرا اوْنلارلا اىختىلاف تاپدىئىقىدا آيرىئىلاراق فارسيمدان اوْيماغىئنا يايپىشمىئىش، داها سۇنرا اوْزۇ بؤيۈك بىر تاييفا شكلىنە دوشىمۇش، ايندى ده آلتىء اصلى تاييفانىئن بىرى كىمى سايىئلىئر.
 - ۳- درەشورى (درە شۇرۇلۇ)- بو اوْيماغىئن ۵۱ تىرەسى واردىئر.
 - ۴- شش بلوکى (قورد)- بو اوْيماغىئن ۲۰ تىرەسى واردىئر.
 - ۵- بؤيۈك كشکولى (كىش گۈللۈ)- بو اوْيماغىئن ۴۷ تىرەسى واردىئر.
 - ۶- كىچىك كشکولى (كىش گۈللۈ)- بو اوْيماغىئن ۱۷ تىرەسى واردىئر. بو تىرەلرین بعضى لرىنىن آدلارى اوْرخون داش يازىئىلئى آيدىلریندە ده گۈرۈنۈر.
- قاشقايىءلارىن بو ۶ بؤيۈك تايفالارىنىدا علاوه ايندىلىك بىر نىچە آيرىء تايفالارى دا اهمىيەتلى گۈرۈنۈرلر. او جۆملەدن بونلار ئاد چىكمىك اوْلار. بونلار چۈخلىقدا تاييفا

باشچىلار ئىن آدلار ئايلىك تانىئينىئرلار. مىثلن: قاراجا-صفىخانلىءى-رحىمى- عملهى شىيانى-نقدعلى-لبو محمدى-پىرسلامى-درازى-عبداللهى... قاشقايىئ خانلار ئىن آدلار ئايلىك تانىئينىئرلار. مىثلن: قاراجا-صفىخانلىءى-رحىمى- دۇلاناردىئلار. اوئزلرى مەتكەم قوروب موھاكىمە ئىدەر و اوئزلرى جزاڭدىئاردىئلار. بو ائل واختىئندا سىياسى بىر قۆۋە كىمى سايما آلىئىئردى. بىرینجى دۆنья موھارىبەسى اثناسىئندا آلمانلىءاردان طرفدارلىق ئىدەرك اينگىلىيس لرلە ساواشا گىردىلر. ایران مشروطىيەتى اينقىلاپىئندا مشروطە چىلەرن حىمایەت ئىتدىلر. نهایەت ۱۳۳۲-جى ايلده ایرانىئن مشھور باش ناظيرى (نخست وزيرى) دۆكتۈر مصدق دن حىمایەت ئىدىرىدىلر. لاکىن او (صدق) شاه رئىشى نىن ئىلە (آمرىكائىن ياردىئىم ئايلىك) سالىنئىب حبسە آلىئىندىقدان سۇنرا قاشقايىئ ائلى (ائلخانىسى) ايلە دۇولەت آراسىئندا گرگىن لىك ياراندى. ائلين سۇن ائلخانىسى اوغان ناصرخان (محمدناصرخان) خارىچە يە قاچماغا مجبور اوْلدو. او زاماندان دا ائل خانىلىق و ائل بىگلى لىك قالدىرىئىلدئ.

قاشقايىئارىئن يايلاق و قىئشلاق ائتمەلرى

قاشقايىئارىئن يايلاغا و قىئشلاغا گىتمەلرى ائل اوچۇن بؤيۈك و حىياتى بىر حادىشە سايىئىلەر. هر بىر شئىلىرى داواردان حاصلىل اوغان بو كۈچرى ائل دايىما يېنىنى اوْتالاقلار اوچۇن حركتىدە اوْلمالىيدىئير. بو كۈچ ائتمىك ئىئىنى حالدا تورىستلر و يَا خود آراشدىرىئىجيئلار اوچۇن دە چۈخ مۇحتشم بىر حادىثە كىمى گۈرۈنۈز. ايلده ايکى دە بىر آى زامان سۇرەن بو كۈچ قاشقايىئارىئن بۇتۇن وارلىق لارىئىدئير. دىنيز دالغاسىءى حرکت سىيز قالسا اوْلۇر كىمى اوْلدوقدا، قاشقايىئارىئندا كۈچمە يە بىلەزلىر. دەھلرلە حؤكۈمەلر بو ائلى ضعيفلىتمىك اوچۇن اونلار ئىزۈرلە تاختاتقاپىءى (بىر يېرىدە ساکىن اوْلماق) ائتمىك اوچۇن چالىئىشدىئلار. بىر قىسمىنى دە ساکىن ئىدە

بىلدىلر. لاكىن اكثرييەت بىر ايشه بۇيىون قويمادىئلار. قاشقاينى شاعىرلىرى بىر مۇھىم سودا چۈخلو يانارلى شئعرلر قوشموشلار. اوئنلار بىر ايشه اولوم-دىرىم مىسالەسى كىمى ياناشمىئىشىدئىلار.

قاشقاينى ئىلى نىن يايلاق و قىشلاغى فارس كۆرفزىندىن ايراتىن مرکزى سايتىلان اصفهان اىالتىنەدك چكىلىر. اوست - اوستە قاشقاينى لارئىن يايلاقى - قىشلاقلار ئىراتىن ۷ گۈئى ئىالتلىرىنى اورتمىكىدە دىرى. يايلاقلار ئىصفهان اىالتى ايلە چەمار محال بختىارى اىالتىنەد اولدوغۇ حالدا قىشلاقلار ئىفارس، خوزستان، كەھكىلويە و بويراحمد و بو شهر اىالتلىرىنەد واقع اولىور.

يايلاڭدا هر بىلەنин و بۇنكۇنون اۋىزلىكلى يايلاقلار ئىاردىئەر. قىئرخ ايل بوندان اوپ ایران دؤولتى بۆتۈن اوتلاقلار ئىللىكى» اعلان ائتمىش، سۇنرا هر بىلە يە داوارار ئىئىن سائىء و تارىخى سايىقەللىرى اوزىزه اوتلاق وئىلىمېشىدىر.

قاشقاينى لارئىن اۋىزلى شهرلىرى اىسىه بونلاردان عىبارتىدیر: -آبادە، اقلىد، سميرم، شاهرضا، فيروزآباد، قىشلاقدا اىسىه شىراز، قىر، كازرون، بو شهر... قاشقاينى لار كۈچرکەن هر بۇنكۇنون «بىلە» لرى بىرلىشكەرك كۈچرلەر. بو كۈچمەلرەدە گۈن بە گۈن آرتماقدا اولان اىستەر كۈچ يۈلوندە، اىستەر يايلاق و قىشلاقدا چتىنلىكلىرە اوز بە اوز اولىوارلار.

قاشقاينى لارئىن ايسكان اولموشلار ئىلە

دئدېيىمېز كىمى، ایران دؤولتى خۆصوصى ايلە شىراز(فارس) و ئالىلىرى ايلە بىر ائل آراسىندا دايىما اىختىلاف و گرگىنلىكلىر اولموش و ائل حۆكمت طرفىندىن زۇر آلتىندا قالمىئىشىدئەر. نئجه كى ۱۲۴۷-جى ھىجرى قمرى اىلىنەد فارس و ئالىسى «مشيرالممالك» قاشقاينى لار ئىچۈن داردا قۇيدۇقدا ائل آجيق ئەلەتىب كرمان اىالتىنە

کوچدو. بیر ایل سونرا «مشیر» ایشدن آییندیقدا وطن لرینه قاییتدىئلار. او دور کى، ایستر ایران حؤکومتى، ایستر فارس والىسى دايىما بو ائلى كوچىدىن ساخلايىب، بير يئerde ايىكان ائتمەيە چالىشمىئىشدىئلار. بو آرا-سيئرا تكرار اولان حادىشە نتىجەسىنده بعضى تايفالار تاختا-قاپىء (ايىكان) او لماغا مجبور او لموشدولار.

او تايفالارىئن آدلارى بئله دير: چركىس (قالا آلان معناسىئنادىئر)، دده قايىئىلە، فيلى، جىنگى (زنگى يازنگىيە)، خىلچ، كېتى، جامەبزىرىلى، ذوالقدر، چىچكلى، مارگمارى، اوئرگلو، سالور، موصلى، آغ ئولۇ، (بىيات آغ ئولۇ تىرىسىنندىن)، اينانلو، صلاحلى، (بىيات قارا ائلى تاييفاسىئىندا)، چىيانلى... و س.

بونۇلا بئله قاشقايىلار دايىما يئرلىشىك ياشايىشى قىئنامىئىش و بير يئerde قالانلار ئات (فارس) دئىيە قارغىئىميشىلار. بير آتا سۆزۈ دە واردىئر دئىيەرلر: «بىر او بايانلۇ كوچ، مىنگ او بايانلۇ قالما».

قاشقايىلارىئن دىللرىنىدىن علاوه ظاهيرى و جىسمى شكىللىرى دە آذربايجانلىشىلارا و آنادۇلۇ خالقىئنا بنزه تىيرلر. حسن پىرنىيا قاشقايىخانلار ئىئن آغ قۇيۇنلۇ سۆلالەسىنندىن او لوب، فارس اىالتىنە گىلىكلىرىنى دە قىيد ائدىر.

خمسه ائلى، قاشقايىلارىئن رقىبى

قاشقايىئ ائلى هر دئۇنمدە بير سىياسى و اىقتىصادى قۆدرت كىمى ساىئىلمىئىشدىئر. ائلين قۆدرتى هم دئۇلتى هم دە فارس حؤکومتىنى قۇرخويا دۆشۈرۈرددۇ. اونلار دايىما بو ائلى ضعيف لىتمەيە و اوئنو تاختا-قاپىء ائتمەيە چالىشىداردىئلار. دايىما آرالار ئىندا گرگىنلىك او لاردىء ۱۲۷۴ - جو قمرى ايليندە، قاجار شاهى «ناصرالدين شاه» اصفهانا ائتدىيى سفرىنىدە بو ائلين قۆدرتىنىدەن وحشت ائدهرك، اينگىلىسى لرىن گوستريشلىرى

ايله، قاشقايىئلارىئن موقابىلىنده بير آىرىئ قوودرتلى ائل توپلۇمو ياراتماق فيكىرينه دۆشدو.

شىراز رىجال لارىندان اولان مشير(مشيرالملک) آدلئ بىرىنىن باشچىلىئغىئىيله ۵ تاييفادان عىبارت اولان بىر ائل توپلۇسو دۆزلىنىدى. آدىئىن ئىدا خمسە (عربجه خمسە ۵ معناسىئىندا دىئر) قوئيدولار. بو بئش تاييفانىئن اوچۇ (بهاارلو، اينانلو، نفر) توّرك دىلللى ۴- جوّسۇ (بصىرى) فارس و ۵- جىسى عرب آدلئ و عرب دىلللى دىر. بو بؤلۈك ايندى فارس اىالتى نىن دوغۇ (شرقى) بؤلگەسىنده ياشاماق دىئر.

ماڭىز

- ۱- زبان تركى قشقايىي، مردانى، قم ۱۳۸۰، ص ۴۶
- ۲- فارسنامه ناصرى، م فسائى، تهران ۱۳۱۴ قمرى، ص ۳۱۲
- ۳- همن قايناتق، ص ۲۱۳
- ۴- جغرافياي سياسي، م كىيغان، تهران ۱۳۵۱
- ۵- توپۇنیم = مکان آدلارى
- ۶- ائتنۇنیم = شخص آدلارى
- ۷- تاريخ ایران باستان، پىرنىيا، تهران
- ۸- تاريخ زبان و لهجه‌های ترکی، دکتر جواد هیئت، تهران ۱۳۶۵
- ۹- بخاراى من، م. بهمن بىشىگى، تهران ۱۳۶۸ (چاپ دوم)
- ۱۰- يازارىئ شخىسى يادداشلارئ